

Wessel Jacob van Wijngaarden

**Caribische
immigranten en het
slavernijverleden in
Utrecht: van
herdenking in kleine
kring naar viering in
het openbaar**

Bachelor scriptie Taal- en cultuurstudies

Universiteit Utrecht

Faculteit
Geesteswetenschappen

Caribische immigranten en het slavernijverleden in Utrecht: van herdenking in kleine kring naar viering in het openbaar

Wessel Jacob van Wijngaarden | Studentnummer: 520961 | Adres: Diamantweg 102, 3523CM Utrecht | Email: w.j.vanwijngaarden@uu.nl | 15 EC Bachelorscriptie Taal- en cultuurstudies | Hoofdrichting Kunst, Cultuur en Geschiedenis | Begeleid door: Dhr. prof. dr. Remco Raben | Annotatievorm: Chicago Manual of Style | 12066 woorden | Ingeleverd op 13 mei 2021 |

Samenvatting Caribische immigranten en het slavernijverleden in Utrecht: van herdenking in kleine kring naar viering in het openbaar

In 1873 maakte Nederland een einde aan de slavernij door ook de opvolger daarvan, de verplichte contractarbeid onder staatstoezicht, af te schaffen. Sindsdien is het in Nederland zeer lang stil geweest rond dit thema. Toch is het niet zo dat er geen aandacht voor het slavernijverleden gevraagd werd. Caribische immigranten (Surinamers of mensen van de voormalig Nederlandse-Antillen) zijn, sinds hun aankomst in Nederland, altijd al met dit onderwerp bezig geweest. Dit gebeurde in eerste instantie - tot eind jaren zestig - vooral op zeer kleine schaal in de grote steden, onder leiding van voornamelijk universitaire Caribische studenten. In Utrecht verenigden ze zich bijvoorbeeld in 1948 in de Surinaamse Studentenvereniging Utrecht (SSVU).

Het actievoeren was in den beginne weinig succesvol. De (witte) Nederlandse maatschappij stond om diverse redenen niet open voor een gesprek over de koloniale geschiedenis en de gruwelen van de slavernij. Onder andere het beeld van 'de Nederlandse cultuur' waarin dit onderwerp niet past, tezamen met de aanwezigheid van racisme en discriminatie in de samenleving, een overheidsbeleid gericht op assimilatie en diverse crises zijn hierop van invloed. Daarnaast zijn de actievoerders vaak tijdelijke migranten in de vorm van studenten, die na hun afstuderen in Nederland weer vertrekken naar hun thuisland.

Van lange duur was de afwezigheid van aandacht voor het slavernijverleden echter niet. Het vooruitzicht van Surinaamse onafhankelijkheid in 1975 zorgde ervoor dat zeer veel Caribische immigranten permanent naar Nederland en Utrecht kwamen. Bij aankomst werd er in eerste instantie wederom weinig aandacht aan het slavernijverleden besteed, zowel door de Caribische immigranten als door de autochtone Nederlanders. Om diverse redenen veranderde dit aan het begin van de jaren tachtig. Onder andere de opkomst van radio en televisie, de toename van internationale reizen, de verbeterde welvaart van Caribische Nederlanders en veranderend overheidsbeleid speelden hierin een rol. Ook ontstonden er veel migrantenorganisaties die activiteiten organiseerden gericht op het slavernijverleden. In Utrecht veranderde de SSVU in 1973 in de grote Landelijke Organisatie van Surinamers in Nederland (LOSON). De eerste aandachtsgolf voor het slavernijverleden was een feit.

Diverse oorzaken, waaronder het gebrek aan wetenschappelijke literatuur ter onderbouwing van het activisme, zorgden ervoor dat eind jaren negentig aandacht en activisme voor het onderwerp verdwenen. Tien jaar later, omstreeks 2010, ontstond een tweede aandachtsgolf voor het slavernijverleden. Onder andere de opkomst van een jonge, hoogopgeleide en strijdlustige generatie die Nederland steeds meer als thuisland gaat zien speelt hierin een rol, tezamen met de opkomst van sociale media, meer wetenschappelijke literatuur en groeiende internationale aandacht voor dit onderwerp.

Deze tweede aandachtsgolf lijkt langer aan te houden dan de vorige golf, onder andere vanwege de institutionalisering van de geschiedenis van de slavernij. Het slavernijverleden lijkt daardoor - voor het eerst in de geschiedenis - steeds meer onderdeel van de Nederlandse en Utrechtse publieke geschiedbeleving te worden. De vraag is hoelang deze tweede aandachtsgolf zal blijven aanhouden. Blijft de aandacht voor het slavernijverleden groeien? Of komt ook deze golf na verloop van jaren ten einde, net zoals in de jaren tachtig gebeurde?

Inhoudsopgave:

Inleiding	7
1. De slavernijherdenking in de publieke geschiedbeleving van Nederland	13
2. De eerste aandachtsgolf: slavernijherdenking in Utrecht tussen 1970 en 2000	20
3. De tweede aandachtsgolf: slavernijherdenking in Utrecht van 2000 tot 2020	26
Conclusie en discussie	34
Chicago Manual of Style literatuurlijst	38
Interviewbijlagen	43

Inleiding

Wereldwijd groeit de aandacht voor het slavernijverleden en de maatschappelijke gevolgen ervan. Het jaar 2020 vormt hierin een (voorlopig) hoogtepunt. Op 25 mei in dat jaar kwam de zwarte Amerikaan George Floyd tijdens een arrestatie door politiegeweld om het leven, terwijl hij zichzelf niet gewelddadig gedroeg.¹ Grote verontwaardiging en boosheid ontstonden wereldwijd en resulteerden in protesten onder de naam #BlackLivesMatter. In het begin beperkten de acties zich vooral tot de Verenigde Staten, later volgden ook in de rest van de wereld demonstraties.²

Op 5 mei 2020 demonstreerde in Utrecht een grote groep antiracisme-demonstranten. Zij vroegen onder meer om erkenning van de Nederlandse slavernijgeschiedenis en de uitvloeisels daarvan in de hedendaagse maatschappij.³ Twee maanden later, op 9 juli 2020, maakte de Utrechtse gemeenteraad bekend dat zij, naar aanleiding van de honderdvijftigjarige herdenking van de afschaffing van de slavernij op 1 juli 2023, een officieel slavernijmonument in Utrecht zal onthullen. Leroy Lucas, één van de organisatoren van de #BlackLivesMatter-demonstratie in Utrecht en drijvende kracht achter de Ketu Ketu vieringen in de stad (waarbij de afschaffing van de slavernij gevierd wordt), stelt dat hiermee de eerste stap is genomen naar erkenning van het slavernijverleden en de huidige maatschappelijke gevolgen ervan. Volgens Lucas is dit echter pas het begin; deze eerste stap een mooi gebaar, maar nog lang niet voldoende.⁴

Deze scriptie richt zich op de manier waarop sinds de jaren zeventig Caribische immigranten (dat zijn Surinamers of mensen afkomstig van de voormalig Nederlandse-Antillen) in Utrecht de herinnering aan en herdenking van hun slavernijverleden hebben vormgegeven. Ik onderzoek hoe sinds de jaren zeventig vanuit een informele omgang met het verleden in eigen kring, vanaf omstreeks 2010 formelere vieringen gericht op een breder publiek zijn ontstaan. Dit hangt samen met de opkomst van gemeentelijk erkende organisaties zoals stichting Tori Oso Utrecht en de officiële vieringen van Ketu Ketu in Utrecht. De vraag is waarom en op welke manier dit gebeurde en welke motieven en actoren er achter deze ontwikkeling zaten. Ik onderzoek welke rol, naast mensen uit de Caribische gemeenschap zelf, politieke en culturele instellingen zoals de gemeente(raad) en musea speelden in dit jarenlange proces. Daarmee raakt dit onderzoek aan de kwestie hoe publieke geschiedenis vorm krijgt in een combinatie van gemeenschapsactiviteiten, activisme, culturele instellingen en de overheid. De Utrechtse processen zijn uiteraard niet los te zien van de landelijke en internationale ontwikkelingen omtrent het slavernijverleden en dus zullen ook de bredere Nederlandse omgangsvormen met deze geschiedenis geanalyseerd worden.

¹ Sebastiaan Quekel, 'Nieuw bewijs: George Floyd riep twintig keer dat hij geen adem kreeg', *het Parool*, 9 juli 2020, <https://www.parool.nl/wereld/nieuw-bewijs-george-floyd-riep-twintig-keer-dat-hij-geen-adem-kreeg~b2ef06b3/> (1 december 2020).

² Nikki Ipenburg, NPO-Kennis, 'Wat is Black Lives Matter?', <https://beeldverhalen.npofocus.nl/wat-is-black-lives-matter/>

³ RTV-Utrecht, 'Black Lives Matter-demonstratie vrijdag in Utrecht' (versie 2 juni 2020), <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/2058558/> (1 december 2020).

⁴ "Dit is een hartstikke goede stap, het laat zien dat we onderdeel zijn van het weefsel van Utrecht. Het is belangrijk dat de gemeente weet: wij zien jou, en jullie zien ons. Ik ben blij dat het monument er komt maar ook dat het uitgebreid gevierd gaat worden. Dat geeft mij aan dat de gemeente bereid is mijn hand te grijpen en te zeggen: kom, we gaan. Daar ben ik blij mee. De eerste stap is gezet en dan komen stap twee en drie wel, daar ben ik van overtuigd". Bron: Hester Ramaker, RTV-Utrecht 'Utrecht krijgt slavernijmonument: ik ben zo blij, tranen in mijn ogen' (versie 9 juli 2020), <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/2069414/utrecht-krijgt-slavernijmonument-ik-ben-zo-blij-tranen-in-mijn-ogen.html> (1 december 2020).

Dit onderzoek bouwt voort op vele andere studies die al gedaan zijn naar publieksgeschiedenis, de omgang met het slavernijverleden en de organisatiecultuur van Caribische immigranten. Zo specificeert historica Laura van Hasselt het begrip publieke geschiedbeleving, dat in deze scriptie een rol speelt. Volgens haar is de publieke geschiedenis enigszins te vergelijken met het collectieve geheugen van een land.⁵ Deze geschiedenis wordt immers vaak gevormd door gemeenschappelijke kennis van een gezamenlijk verleden.⁶ Het is daarnaast de variant van de geschiedenis die relevant is voor en in dienst staat van de maatschappij. Tot de publieksgeschiedenis behoren de bij vrijwel iedereen bekende gebeurtenissen uit het verleden, die in duidelijke taal aan ‘de gewone mens’ worden uitgelegd. Deze vorm van geschiedenis wordt niet enkel in de ivoren toren van de wetenschap behandeld, maar speelt ook daarbuiten een rol of is daar zelfs specifiek op gericht. Het is volgens Van Hasselt kortom de geschiedenis die gemaakt wordt door alle mensen met elkaar, voor elkaar; het is het verleden dat herleeft in het heden.⁷

Historicus Robert Nouwen concretiseert het begrip publieksgeschiedenis.⁸ Volgens hem is een belangrijk kenmerk van deze publieke geschiedenis dat ze gecreëerd wordt in allerhande publieke instellingen, zoals nationale kennisinstituten en archieven, musea en diverse culturele instellingen zoals theaters en schouwburgen, maar ook media in de vorm van boeken, kranten, televisie en films, monumenten en standbeelden en het onderwijs.⁹

Antropoloog Markus Balkenhol deed onderzoek naar de relatie tussen de publieke geschiedenis en het slavernijverleden in Nederland.¹⁰ Hij is van mening dat er wel maatschappelijke aandacht voor het slavernijverleden is, onder andere door historici, journalisten en politici, maar dat dit vaak niet gebaseerd is op intrinsieke en oprechte interesse en/of diepgravende kennis.¹¹ Waarom er voornamelijk oppervlakkige interesse voor het koloniale tijdperk is, verklaart Balkenhol aan de hand van de illusie dat ‘de Nederlandse cultuur’ open, humanistisch en progressief zou zijn. Als Nederlander ben je volgens die cultuur verplicht om kennis over het slavernijverleden te verwerven, maar hoeft je er niks mee te doen omdat de verschrikkingen van de slavernij niet bij diezelfde ‘Nederlandse cultuur’ zouden passen. Het gevolg is dat er weinig oprechte aandacht is voor het slavernijverleden en de gevolgen ervan in de huidige maatschappij. Balkenhol betoogt in zijn proefschrift dat dit probleem deels op te lossen is door meer etnografisch onderzoek te doen naar het slavernijverleden en aandacht te hebben voor de daaruit volgende verbanden tussen de koloniale diaspora, emotie en de omgang met cultureel erfgoed.¹²

Ook historicus Alex van Stipriaan, gespecialiseerd in Caribische geschiedenis, stelt grotendeels hetzelfde.¹³ Hij constateert enerzijds een toename van algemene kennis over de

⁵ Zo stelt ze in haar artikel ‘Gokken met geschiedenis’.

⁶ Laura van Hasselt, ‘Gokken met geschiedenis. De historische quiz als vorm van publieksgeschiedenis’, *Brood & Rozen* 20 (2014) 4, 50-57, aldaar 51-52.

⁷ Ana Lucia Araujo, *Transnational Memory of Slave Merchants: Making the Perpetrators Visible in the Public Space* (New York 2011) 15-16.

⁸ In zijn artikel ‘Nadenken over Publieksgeschiedenis en Erfgoed’.

⁹ Alexander van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte: Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden 2007) 1; Robert Nouwen, ‘Nadenken over publieksgeschiedenis en erfgoed’, *Limburg-Het Oude Land van Loon* 87 (2018), 102-114, aldaar 2-4.

¹⁰ In zijn artikel ‘Silence and the politics of compassion’.

¹¹ Markus Balkenhol, ‘Silence and the politics of compassion. Commemorating slavery in the Netherlands.’, *Social Anthropology*, 24 (2006) 3, 278-293.

¹² Markus Balkenhol, *Tracing Slavery. An Ethnography of Diaspora Affect, and Cultural Heritage in Amsterdam* (Amsterdam 2014).

¹³ In zijn boek *Op zoek naar de stilte*.

slavernij in de samenleving, maar ziet dat er anderzijds weinig begrip is voor de huidige negatieve maatschappelijke gevolgen ervan. Dit komt volgens Van Stipriaan doordat een groot deel van de Nederlanders de slavernij überhaupt niet als een belangrijk thema of onderwerp van gesprek ziet. Het is een geschiedenis van (te) lang geleden, zo beargumenteert een deel van de mensen.¹⁴

Historica Ana Lucia Araujo beschrijft vanuit een andere invalshoek hoe het komt dat er maar weinig publieke kennis is over het slavernijverleden.¹⁵ Ze kijkt hierbij naar de rol van diverse instanties en beargumenteert dat zij een grote rol spelen in de onderbelichting van deze geschiedenis. Dit komt volgens Araujo doordat rijke en belangrijke slavenhandelaren diezelfde instituten in het verleden vaak financierden. De instituten van toen bestaan nog steeds. Het zijn de hedendaagse universiteiten, banken, commerciële bedrijven, ziekenhuizen en overheidsorganisaties. Deze organisaties willen liever niet dat hun historische relaties met de slavernij bekend worden, omdat dit zou kunnen leiden tot imagoschade en financiële (schade)claims. Araujo concludeert dat vanwege die belangen, systematisch onderzoek naar de ook heden ten dage merkbare negatieve gevolgen van de slavernij lange tijd niet van de grond is gekomen. Door de toenemende internationale mobiliteit en de opkomst van sociale media lijkt hierin iets te veranderen. Steeds vaker is er aandacht voor het slavernijverleden, ook in andere landen dan de Afrikaanse staten, die er nog dagelijks de gevolgen van merken.¹⁶

De Britse historicus John Oldfield suggereert een oplossing voor het probleem dat Araujo signaleert.¹⁷ De verschillende organisaties die de publieke geschiedbeleving van een natie mede vormgeven, zoals musea, monumentenzorg en herdenkingsorganisaties, delen de angst voor schadevergoedingen en imago Problemen volgens hem niet. Zij zouden het gat dat deze organisaties en de overheid achterlaten dan ook moeten opvullen. Op die manier kan via een andere weg alsnog recht worden gedaan aan het verleden. Postkoloniale immigranten en migrantenorganisaties spelen hierin een belangrijke rol. Zij moeten het voortouw nemen.¹⁸

Een in het oog springend onderzoek dat is gedaan naar de migratie en zelforganisatie van Caribische immigranten in Nederland is het boek *Surinaamse organisaties in Nederland*. Historici Anja van Heelsum en Elske Voorthuysen beschrijven in deze netwerkanalyse van Surinaamse organisaties in Nederland welke verschillende migrantenorganisaties er actief zijn, hoe ze ontstaan zijn en wat de verschillende onderlinge banden en verhoudingen precies zijn.¹⁹ Historicus Marga Alferink heeft meer specifiek gekeken naar de impact die migrantenfestivals hebben op Nederland.²⁰ Ze stelt dat je de festivals moet zien als contactmomenten voor de immigranten in een stad en dat het momenten zijn waarop zij (opnieuw) met hun achtergrond en verleden in aanraking kunnen komen. Steden steunen deze activiteiten omdat het goede momenten zijn om de verschillende etnische groepen in een samenleving bij elkaar te laten

¹⁴ Alexander van Stipriaan, *Slavernij-onderzoek en debat in Nederland: Een stand van zaken* (Amsterdam 2005); Alexander van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte: Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden 2007).

¹⁵ Dit doet ze in haar boek *Transnational Memory of Slave Merchants*.

¹⁶ Araujo, *Transnational Memory of Slave Merchants*.

¹⁷ John Richard Oldfield, 'Repairing historical wrongs: public history and transatlantic slavery', *Social & Legal Studies* 21 (2012) 2, 243-255.

¹⁸ Oldfield, 'Repairing historical wrongs', 243-255.

¹⁹ Anja van Heelsum en Elske Voorthuysen, *Surinaamse organisaties in Nederland. Een netwerkanalyse* (Amsterdam 2002).

²⁰ In haar artikel 'Postcolonial immigrant festivals in the Netherlands'.

komen en tegelijkertijd de stad te promoten als een plek voor iedereen. Het zomercarnaval, tegenwoordig vooral bekend in Rotterdam, is hier een voorbeeld van.²¹

Historici Gert Oostindie en Ulbe Bosma bevestigen in hun boeken het belang van de diverse migrantenorganisaties voor de Nederlandse maatschappij. Zij kennen de meer dan 2600 migrantenorganisaties, die sinds de jaren zeventig in Nederland actief waren (en zijn), veel invloed toe. Dit komt onder andere vanwege de grote rol die ze speelden in de inburgering en identiteitsvorming van immigranten.²²

Voor dit onderzoek is er, vanwege de beperkte hoeveelheid literatuur die er over het slavernijverleden in verhouding tot de stad Utrecht geschreven is, actief gezocht naar alternatieven voor schriftelijke bronnen. Orale bronnen in de vorm van interviews spelen hierin een belangrijke rol. Deze orale bronnen zijn gebruikt voor het reconstrueren van de geschiedenis, maar ook het schetsen van de huidige status van verscheidene Utrechtse Caribische migrantenorganisaties. Daarnaast geeft deze mondelinge geschiedenis ook een uniek kijkje in de belevingswereld van Caribische Nederlanders en geeft het inzicht in de manier waarop men omgaat (en ging) met het slavernijverleden. Ik heb gesproken met twaalf relevante actoren op het gebied van slavernijherdenking in Utrecht.²³ Er zijn zogenoemde semigestructureerde interviews afgenomen. Dat houdt in dat de vragen van het interview deels vooraf vastgesteld zijn, maar dat er ook ruimte is voor de interviewer om door te vragen en voor de geïnterviewde om uit te weiden. De interviews bestaan uit één gesprek, dat waar nodig aangevuld is met schriftelijke vervolggesprekken. Alle interviews zijn opgenomen en te beluisteren.

De interviews stellen mij in staat de verschillende gezichtspunten en actoren van de veranderingen die plaatsvinden rondom de slavernijherdenking in Utrecht te belichten. Er kleven echter zowel voor- als nadelen aan het gebruik van interviews als bron. Enerzijds bieden ze de mogelijkheid om een geschiedenis te schrijven die vaak onderbelicht en niet eerder opgeschreven is. Anderzijds geven ze soms een gekleurd of eenzijdig beeld van de werkelijkheid, omdat het gaat om persoonlijke ervaringen en interpretaties van gebeurtenissen die lang geleden hebben plaatsgevonden. Dit gegeven wordt versterkt doordat de groep personen die ik gesproken heb, over het algemeen vrij activistisch is. De geïnterviewden maken vrijwel allemaal deel uit van een stroming die van mening is dat er meer aandacht besteed moet worden aan het slavernijverleden.

De orale informatie uit de interviews is aangevuld met diverse geschreven en gedrukte bronnen, afkomstig uit onder andere Utrechtse, maar ook landelijke kranten en internetbronnen. Deze bronnen zijn vooral gebruikt om de feitelijke uitspraken in interviews te *factchecken* en waar nodig aan te vullen. Ook specialistischere bronnen zijn geraadpleegd, waarbij gedacht kan worden aan archief- en beleidsstukken van organisaties zoals Stichting 30 juni & 1 Juli Utrecht (Keti Koti) en stichting Tori Oso Utrecht, maar ook aan officiële documenten in de vorm van

²¹ Ulbe Bosma, *Terug uit de koloniën: zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties* (Amsterdam 2009) 324-325.

²² Bosma, *Terug uit de koloniën*; Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland: vijftig jaar vergeten, herdenken, verdringen* (Amsterdam 2010).

²³ Geïnterviewd voor dit onderzoek zijn: cultuurhistorica Nancy Jouwe, voorzitter van Stichting 30 juni & 1 Juli Utrecht (Keti Koti) Leroy Lucas, bestuurslid van Tori Oso Utrecht Natalja Macnack, beleidsmedewerker diversiteit en inclusie van de gemeente Utrecht Marja Manders, raadsleden van GroenLinks en de PvdA Melody Fard en Bouchra Dibi, directeur van het Utrechtse Centraal Museum Bart Rutten, directeur van Het NiNsee Urwin Yvent Vyent, welzijnswerker Ries Adriaansen en diverse mensen van de oudere generatie Caribische immigranten in Utrecht, Cornelly Chan a Hung van stichting Kenki Liba, Radj Ramcharan van stichting ASHA en Ditter Blom van stichting SSWU en LOSON.

gemeentelijke en museale beleidsdocumenten. Daarnaast is gebruik gemaakt van allerhande wetenschappelijke literatuur voor de theoretische basis en de bredere (wetenschappelijke) context. Vooral in het eerste hoofdstuk gericht op de Nederlandse omgangsvormen met het slavernijverleden spelen deze bronnen een rol.

Deze scriptie - die onderzoekt hoe Caribische immigranten in Utrecht sinds de jaren zeventig vormgeven aan het slavernijverleden en op welke manier dat samenhangt met gemeenschapsactiviteiten, activisme, culturele instellingen en gemeentelijke instanties - sluit bij eerdere wetenschappelijke onderzoeken aan, maar onderscheidt zich er ook van. Zo draagt deze scriptie onder andere bij aan een toename van de inhoudelijke aandacht voor het koloniale tijdperk en de hedendaagse gevolgen daarvan. Dat is een van de onderzoeksuggesties die Van Stipriaan geeft. Dit stuk is tevens grotendeels gebaseerd op etnografische onderzoeksmethoden in de vorm van semigestructureerde diepte-interviews, waarmee het ook aansluit bij de specifieke onderzoeksuggesties die Balkenhol doet.

Daarnaast borduurt deze scriptie voort op de onderzoeken naar verschillende migrantenorganisaties in Nederland, die Marga Alferink, Anja van Heelsum en Elske Voorthuisen hebben gedaan. Echter wijkt dit stuk hier ook vanaf, doordat er in het bijzonder gekeken wordt naar de verschillende migrantenorganisaties die in Utrecht actief zijn op dit gebied. Ik onderzoek hoe op Caribische immigranten gerichte informele zelforganisaties lijken te veranderen in door de overheid erkende professionele(re) organisaties, met een bredere doelgroep. De transitie die in Utrecht plaats lijkt te vinden, is niet eerder onderzocht. John Oldfields onderzocht deze vraagstukken eerder. Hij beweert echter het tegenovergestelde van wat er sinds 2015 in Utrecht lijkt te gebeuren. Daar trekken overheden en postkoloniale migrantenorganisaties namelijk steeds meer naar elkaar toe, in tegenstelling tot wat hij beargumenteert.

Dit onderzoek laat ook de veranderende zichtbaarheid van de slavernij in de huidige samenleving zien. Hiermee bouwt het onderzoek voort op andere onderzoeken die momenteel gedaan worden naar de samenhang tussen verschillende Nederlandse steden, de slavernij en het kolonialisme. Een voorbeeld is *De slavernij in Oost en West*, waarin een groep schrijvers verslag doet van het onderzoek naar de geschiedenis van de stad Amsterdam en het aandeel dat de stad had in de slavernij.²⁴ Van Stipriaan deed dit voor de stad Rotterdam in zijn boek *Rotterdam in de Slavernij* en ook in Utrecht wordt er sinds 2020 onderzoek gedaan naar dit onderwerp.²⁵ Deze onderzoeken zijn van groot maatschappelijk belang, omdat deze breed toegankelijke kennis kan zorgen voor meer publieke bewustwording en daarmee begrip voor het verleden van afstammelingen van voormalig tot slaaf gemaakten. Daarnaast leiden de onderzoeken soms tot concrete veranderingen, zoals gemeentelijke excuses voor het slavernijverleden of het oprichten van een slavernijmonument.

Om de hoofdvraag van dit onderzoek te beantwoorden, worden er verschillende deelvragen behandeld. In hoofdstuk één wordt aandacht geschonken aan de context en de geschiedenis van de Nederlandse omgang met het slavernijverleden. Dit maakt dat hoofdstuk twee en drie, die inzoomen op de omgang met het slavernijverleden in Utrecht, een stevige basis hebben. De ritmiek die in hoofdstuk één geschetst is, overlapt hierdoor soms met hoofdstuk twee en drie. Het tweede hoofdstuk richt zich op de eerste aandachtsgolf voor het

²⁴ Guno Jones, Matthias van Rossum en Nancy Jouwe, *De Slavernij in Oost en West: Het Amsterdam Onderzoek* (Amsterdam 2020).

²⁵ 'Gemeente selecteert 3 onderzoekers om slavernijverleden van Utrecht in kaart te brengen', *DUIC*, 18 maart 2020, <https://www.duic.nl/algemeen/gemeente-selecteert-3-onderzoekers-om-slavernijverleden-van-utrecht-in-kaart-te-brengen/> (1 december 2020).

slavernijverleden. Hierin is onderzocht hoe in Utrecht vanaf de jaren zeventig Caribische migranten(organisaties), maar ook gemeentelijke en culturele instellingen, bezig zijn met het slavernijverleden. Hoofdstuk drie borduurt hier op voort en analyseert de tweede aandachtsgolf.

1. De slavernijherdenking in de publieke geschiedbeleving van Nederland

Het ontstaan van een herdenkingscultuur rond het slavernijverleden, hangt samen met het einde van de slavernij. De afschaffing daarvan vond plaats op verschillende momenten, waardoor er niet één duidelijk beginpunt voor het ontstaan van een herdenkingscultuur aan te wijzen is. In 1814 werd de eerste Nederlandse stap gezet richting de afschaffing van de slavernij. Het handelen in tot slaaf gemaakten werd toen in alle koloniën verboden. Pas 46 jaar later, in januari 1860, werd de slavernij op zichzelf verboden. In het door Nederland gekoloniseerde Indonesië gebeurde dit het eerst. In de andere Nederlandse koloniën, zoals de Caraïben, ging de slavernij nog drie jaar langer door, tot 1 juli 1863. Toch waren ook na de afschaffing van de slavernij de tot slaaf gemaakten niet echt vrij.²⁶ Tot 1873 stelde de Nederlanders namelijk het ‘verplichte contractwerk onder staattoezicht’ in, dat gezien wordt als opvolger van de slavernij. Met het afschaffen van de contractarbeid in de Nederlandse koloniën kwam ook in de rest van de wereld de slavernij ten einde. Nederland was een van de laatste landen die de slavernij beëindigde, onder druk van de Verenigde Staten.²⁷

Met het afschaffen van de verplichte contractarbeid, vormt 1873 tevens het beginpunt voor het ontstaan van een herdenkingscultuur rond het slavernijverleden. De voormalig tot slaaf gemaakten zijn vanaf dat moment vrij om te migreren naar andere landen, waarbij ze hun herinneringen en verleden met zich meenemen. Sinds het einde van de slavernij is er in Nederland echter lange tijd vrijwel geen maatschappelijke en politieke interesse voor het slavernijverleden geweest. Toch is de huidige aandacht voor het slavernijverleden, die sinds 2010 steeds meer lijkt toe te nemen, niet nieuw. Al eerder in de geschiedenis zijn er in Nederland activistische periodes geweest, met meer aandacht voor het slavernijverleden en de huidige negatieve gevolgen ervan. Om diverse redenen werd het activisme toen niet breed maatschappelijk gedragen, waardoor de aandacht ervoor ook weer snel verdween.

Er is kortom sprake van een golfbeweging op het gebied van activisme, erkenning en aandacht voor het slavernijverleden en de gevolgen ervan in Nederland. Deze golfbeweging bestaat uit twee delen. De eerste activistische golf vond plaats rond de jaren tachtig, twintig jaar na het arriveren van de eerste generatie Caribische immigranten in Nederland, en duurde ongeveer tien jaar. De tweede activistische golf ving aan vanaf de jaren 2010 en lijkt, anders dan in de jaren tachtig, na tien jaar nog steeds geen hoogtepunt te hebben bereikt.

Dat er in eerste instantie na het afschaffen van de slavernij in 1873 weinig aandacht was voor het slavernijverleden en de gevolgen ervan, heeft verschillende oorzaken. Zo gebruiken regeringen de geschiedenis van een natie vaak als een manier om van een groep individuen één geheel te maken. De geschiedenis die hiervoor het beste werkt, bestaat uit zaken waar de gemeenschap trots op kan zijn. Dit behelst bijvoorbeeld de schoonheid en rijkdom van zeventiende-eeuwse schilderijen, of succesverhalen over gewonnen veldslagen of oorlogen. De gruwelen van het slavernijverleden pasten hier niet bij en werden door de heersende klasse als gevolg daarvan vaak niet genoemd. Dit resulteert erin dat er in Nederland tot op de dag van vandaag vaak ontkennend gereageerd wordt op het slavernijverleden en dat er weinig aandacht is voor de negatieve impact ervan.²⁸

²⁶ Jones e.a., *De Slavernij in Oost en West*, 13.

²⁷ Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 2-3.

²⁸ Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 15, 27-33, 165; Valika Smeulders, *Slavernij in perspectief: Mondialisering en erfgoed in Suriname, Ghana, Zuid-Afrika en Curaçao* (Rotterdam 2012) 207.

Soms wordt de koloniale periode echter wel gebruikt in het kader van *nation-building*. Vaak wordt hierbij gekeken vanuit het oogpunt van de westerse kolonisator, die goede dingen had gedaan voor de zogenaamd ‘onderontwikkelde landen’. De variant van het slavernijverleden die hiervan in dienst staat, is te zien in volkenkundige musea waarin door middel van exotische (gestolen) collecties en exposities de onvolwassenheid van de gekoloniseerde landen wordt getoond.²⁹ De wereldtentoonstelling van 1883 (twintig jaar na de afschaffing van de slavernij) is hier een goed voorbeeld van. Nederland bouwde toen op het Museumplein in Amsterdam een Indonesisch dorp na. Vanuit Indonesië waren zelfs ‘echte’ Indonesiërs gekomen, die voor iedereen te kijk stonden. Daarnaast stond er een circustent met daarin 26 Surinamers die bezoekers de hele dag kon aanschouwen, terwijl zij moesten vechten met elkaar, manden moesten vlechten of het Nederlandse volkslied moesten zingen.³⁰

Dat de geschiedenis van de betrokkenen er niet toe doet, hangt sterk samen met een eurocentrische blik op het verleden. In deze variant van de geschiedenis wordt het verleden enkel bekeken vanuit een westers perspectief, dat alle andere perspectieven als oninteressant afdoet. Het gevolg is dat andere perspectieven en geschiedenissen niet gedocumenteerd worden en zo verloren gaan. De geschiedenis van tot slaaf gemaakten is hier een voorbeeld van. Na afschaffing van de slavernij was er weinig wetenschappelijke informatie vanuit het perspectief van de tot slaaf gemaakten over dit verleden beschikbaar. Dit maakt dat de geschiedschrijving over het slavernijverleden vaak zeer eenzijdig en daardoor niet waarheidsgetrouw was (en is). Mede door de dominante aanwezigheid van deze onjuiste informatie is er lange tijd niet gesproken over de verschrikkingen van de slavernij en gevolgen ervan in de hedendaagse maatschappij. De voormalig tot slaaf gemaakten konden dit gebrek aan niet-westerse documentatie en geschiedschrijving na afschaffing van de slavernij niet direct compenseren, omdat zij door de kolonistoren lange tijd ongeletterd werden gehouden.³¹

Een andere oorzaak voor de geringe aandacht rond het slavernijverleden na de afschaffing ervan, heeft er mee te maken dat de eerste groepen koloniale immigranten (vaak studenten) in Nederland direct na de Tweede Wereldoorlog aankwamen. Nederland was toen - net zoals de rest van Europa - platgebombardeed en straatarm, met als gevolg het motto ‘niet lullen maar poetsen’. Dit is ook in het toenmalige overheidsbeleid terug te zien. Er wordt in die periode van de migranten die in Nederland aankomen en er willen blijven, verwacht dat ze zich aanpassen aan de Nederlandse normen en waarden. Daarnaast moesten ze, zonder al te veel hulp, hard werken en zo snel mogelijk een eigen bestaan opbouwen. Veel immigranten hadden weinig keus en schikten zich hier naar. Ze namen de Nederlandse cultuur over, leerden de taal en verloren daardoor vaak de aandacht voor hun eigen verleden en identiteit. Ruimte voor activisme was er niet.³²

Daarnaast was de samenleving waarin de voormalig tot slaaf gemaakten terechtkwamen doordrenkt van racistische wereldbeelden. Dat maakte dat het voor de postkoloniale immigranten aantrekkelijker was om zo veel mogelijk aandacht aan de Nederlandse cultuur te besteden, in plaats van aan hun eigen verleden. De jarenlange onderdrukking en het systematisch benadrukken van zwarte-minderwaardigheid in de koloniën zorgden er daarnaast voor dat een deel van de voormalig tot slaaf gemaakten hun verleden sowieso liever voor zich

²⁹ Het afgelopen decennium is dit wel veranderd in veel musea en verdwijnt dit eenzijdige perspectief op de geschiedenis snel.

³⁰ Kayleigh de Vos, Oneindig Noord-Holland, ‘Bizar: mensen tentoongesteld in Amsterdam’ (versie 20 maart 2020), <https://onh.nl/verhaal/bizar-mensen-tentoongesteld-amsterdam> (15 februari 2021).

³¹ Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 19, 30-31.

³² Alida Johanna Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal: Erkenning van culturele identiteit in het perspectief van de liberale moraal* (Amsterdam 1998) 7-8; Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 21-25, 162-163.

hield. Het was een pijnlijke en traumatische geschiedenis en iets waarmee de immigranten zich niet langer wilden identificeren.³³

Ook gedurende de jaren zeventig was er maar weinig aandacht voor de postkoloniale immigranten in Nederland, die toen voornamelijk uit Suriname afkomstig waren. Met het vooruitzicht op onafhankelijkheid rond 1975, vertrokken vele Surinamers naar Nederland. Ze hoopten op betere baankansen, minder armoede en de mogelijkheid om te studeren.³⁴ De immigranten troffen het slecht; in Europa en in Nederland heerste op dat moment de eerste oliecrisis (1973) en de Nederlandse regering was van mening dat “het dichtbevolkte Nederland geen immigratieland is en dat ook niet behoort te worden”.³⁵ Vanuit dat oogpunt moest de immigratie van Caribiërs afgeremd worden. In het kader hiervan onderzocht de overheid rond 1974 hoe een succesvol remigratiebeleid eruit zou kunnen zien. Er werd gesproken over een bonus van vijfduizend gulden voor elke immigrant die vrijwillig vertrekt na twee of drie jaar aanwezigheid in Nederland.³⁶

Het zijn omstandigheden die ervoor zorgen dat lobbyen en activisme voor meer aandacht voor het slavernijverleden niet opgepikt werden.³⁷ Daarnaast was de groep in Nederland aanwezige Caribische immigranten en activisten ook nog niet groot genoeg om de aandacht op te eisen voor het slavernijverleden en de gevolgen ervan op de maatschappij. Ter illustratie: honderd jaar na de officiële afschaffing van de slavernij in 1963, waren er in Amsterdam slechts enkele tientallen mensen die Keti Koti vierden. Dit zorgde ervoor dat de protesten voor de rest van de samenleving eenvoudig te negeren waren.³⁸

Vanaf de jaren tachtig verandert deze omgang met de geschiedenis van de slavernij. Er ontstaat meer en vooral ook bredere maatschappelijke aandacht voor het slavernijverleden en de gevolgen ervan. De eerste aandachtsgolf voor het slavernijverleden is daarmee een feit. Door de komst van steeds meer (vaak) hoogopgeleide en welvarende(re) postkoloniale immigranten groeit de zichtbaarheid van het activisme en de boodschap die de groep uitdraagt.³⁹ In samenhang met het opkomende internationale vliegtoerisme en de opkomst van massamedia zoals radio en televisie, worden zowel witte als zwarte mensen zich er steeds meer van bewust dat de eurocentrische en westerse kijk op de geschiedenis niet waarheidsgetrouw is.⁴⁰

Daarnaast eisten de al in Nederland woonachtige nakomelingen van de voormalig tot slaaf gemaakten - soms pas tientallen jaren na migratie - hun plaats op in de Nederlandse geschiedenis. Dat dit pas zoveel jaren later gebeurde, komt doordat deze groep in eerste instantie vooral bezig was met overleven en (gedwongen) aanpassen. Nu echter in de primaire levensbehoeftes is voorzien, komen ook deze Caribische Nederlanders vaker in opstand tegen onjuiste representaties en eenzijdige geschiedschrijving. Tevens gaat Nederland voor deze groep steeds meer als een thuisland voelen. Dat maakt dat het belangrijker wordt dat de

³³ Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal*, 7-8; Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 21-25, 162-163; Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 31.30, 37. 30.

³⁴ Parlement.com, ‘Onafhankelijkheid Suriname in 1975’, https://www.parlement.com/id/vhnnmt7lcrw/onafhankelijkheid_suriname_in_1975 (9 december 2020).

³⁵ Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal*, 11.

³⁶ Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal*, 10-12.

³⁷ Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 31.30; Parlement.com, ‘Historisch overzicht cijfers kabinetten’, https://www.parlement.com/id/vht7jba3jsy6/historisch_overzicht_cijfers_kabinetten (9 december 2020).

³⁸ Evy van der Sanden, ‘Langzaamaan viert Nederland nu Keti Koti’, *Het NRC*, 27 juni 2019, <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/06/27/langzaamaan-viert-nederland-nu-ke-ti-koti-a3965407> (9 december 2020).

³⁹ Van der Sanden, ‘Langzaamaan viert Nederland nu Keti Koti’.

⁴⁰ Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland*, 179; Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 1; Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal*, 9; Ana Lucia Araujo, *Transnational Memory of Slave Merchants*, 3.

geschiedenis correct, volledig en representatief is, zodat ook Caribische Nederlanders zich erin herkennen.⁴¹

In de jaren tachtig gingen activisten geregeld de straat op om te protesteren. Ook zijn toen, in 1986, de hedendaagse Black Archives voor het eerst opgericht als Amsterdamse vrouwenorganisatie met de naam Flamboyant.⁴² In de media was er vaker aandacht voor het slavernijverleden. Zo benoemde Gerda Havertong in 1987, in een gesprek met Pino in Sesamstraat, dat ze het niet prettig vond om Zwarte Piet genoemd te worden. Twee jaar later, in 1989, werd er naar aanleiding van het boek *Al is hij zo zwart als roet* van Rahina Hassankhan voor het eerst op de Nederlandse televisie in de VPRO-talkshow Bij Lobith uitgebreid gesproken over racisme, discriminatie, het slavernijverleden en het uiterlijk van Zwarte Piet.⁴³

Ook het Nederlandse overheidsbeleid veranderde in de jaren tachtig en zorgde voor een andere omgang met het slavernijverleden. Tot omstreeks 1980 was er sprake van een zogenoemd 'tweesporenbeleid' en werden de meeste immigranten gezien als gasten, waar Nederland als 'niet-migratieland' geen tijd in hoefde te investeren. De immigranten die hier maar kort zouden verblijven, werden gescheiden van de rest van de maatschappij, zodat ze zich zo min mogelijk aan Nederland zouden aanpassen en hun terugkomst zo eenvoudig mogelijk zou verlopen. De immigranten waarvan Nederland wel dacht dat ze voor langere tijd zouden blijven, moesten in tegenstelling tot de tijdelijke gasten zo snel mogelijk assimileren en veranderen in 'echte Nederlanders'.

Het rapport Etnische Minderheden van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid uit 1979, zorgde voor verandering.⁴⁴ Niet langer werden immigranten als tijdelijk dan wel blijvend gezien, maar behandeld als een en dezelfde groep. Hierdoor verdwenen de verschillen in assimilatie en segregatie tussen immigranten. Het nieuwe beleid was erop gericht om de immigranten deels in de Nederlandse samenleving te laten integreren, maar anderzijds ook de ruimte te geven om de eigen geschiedenis en identiteit te behouden. In 1983 volgde hieruit de Minderhedennota, waarin dit beleid werd vastgelegd.⁴⁵

Dat de golfbeweging rond het slavernijverleden eind jaren tachtig ook snel weer afvlakte kwam doordat de (witte) Nederlandse maatschappij niet openstond voor de activistische geluiden en de roep om meer aandacht. Daarnaast negeerden de media het activisme vaak. Ook in de politiek stond men niet langer welwillend tegenover de standpunten van Caribische Nederlanders. Tien jaar na het Etnische Minderheden-rapport besloot de regering, met ditmaal naast centrumpartij CDA niet het progressief-liberale D66 maar de rechtse VVD, dat er minder steun en zorg gegeven zou worden aan (Caribische) immigranten. Ze moesten zelfstandiger worden en meer op eigen benen staan. Hierbij werd behoud van de eigen identiteit en cultuur niet ontmoedigd, maar ook niet langer als overheidstaak gezien. Daarnaast was de regering van mening dat de Nederlandse maatschappij nou eenmaal "het resultaat is van een historisch proces waaraan de leden van de huidige minderheidsgroepen nauwelijks deel hebben gehad", waardoor

⁴¹ Van Stipriaan, *Op zoek naar de stilte*, 33, 165-166; Oostindie, *Postkoloniaal Nederland*, 238-239; Ditter Blom ((voormalig voorzitter stichting SSVU en LOSON) in een emailconversatie met auteur, 10 mei 2021.

⁴² Sinds 2015 zijn de Black Archives weer actief als onderdeel van stichting New Urban Collective (NUC). NUC is in 2011 opgericht als vereniging voor zwarte studenten en studenten van kleur onder andere vanuit een gebrek aan diversiteit en zwarte perspectieven in het onderwijs en andere delen van de maatschappij. Bron: Atria, 'Flamboyant', <https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/flamboyant/> (10 maart 2021); Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 28.00.

⁴³ Marnix Koolhaas, Juryt van de Vooren, Andere Tijden, 'Geschiedenis van het Zwarte Pieten-debat: Eerste conflict in Wanroij in 1963' (25 oktober 2016), <https://www.anderetijden.nl/artikel/736/Geschiedenis-van-het-Zwarte-Pieten-debat> (9 december 2020); Marchje Oldenbeuving, Een Vandaag, 'Zwarte Piet ter discussie stellen leverde ook 50 jaar geleden al bedreigingen op' (14-11-2019), <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/zwarte-piet-ter-discussie-stellen-leverde-ook-50-jaar-geleden-al-bedeigingen-op/> (9 december 2020).

⁴⁴ Rinnus Penninx, *Etnische Minderheden: Rapport aan de regering/Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid?* (Den Haag 1979).

⁴⁵ Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal*, 7-13.

“zij minder herkenningspunten in deze samenleving zullen aantreffen”. De regering voegde daar aan toe dat “minderheden op dit punt geen hooggespannen verwachtingen moeten hebben om achterstanden in te halen”.⁴⁶ Eind jaren negentig verdwenen dan ook de subsidies die Caribische migrantenorganisaties sinds 1975 ondersteunden, waardoor een zeer groot deel van deze organisaties verdween.⁴⁷

Een internationale gebeurtenis die rond de eeuwwisseling invloed heeft op de aandacht voor het slavernijverleden in Nederland, is de antiracisme-conferentie van de Verenigde Naties (VN) in 2001, in de Zuid-Afrikaanse stad Durban.⁴⁸ De conferentie is belangrijk omdat er voor het eerst tijdens een internationale VN-conferentie werd gesproken over racisme, mensenrechten en het slavernijverleden. Ook werd er door de voormalig koloniale grootmachten excuses aangeboden voor de Trans-Atlantische slavenhandel en werden de negatieve hedendaagse gevolgen ervan erkend. De Europese Unie sprak van een “verbijsterende tragedie”, die getuigt van “weezinwekkende barbarisme” dat “een misdrijf tegen de menselijkheid” is en “dat het dat altijd had moeten zijn”.⁴⁹ De toenmalig Nederlandse minister van Binnenlandse Zaken, Rogier van Boxtel, bood er namens de regering ook voor het eerst excuses aan voor het slavernijverleden. De getuigenis van “diepe spijt” van de Nederlandse regering ging gepaard met enkele beloftes. Zo werd er onder andere aangekondigd dat er een nationaal slavernijmonument opgericht zou worden en dat er een kenniscentrum met informatie en documentatie over de slavernij zou worden geopend.⁵⁰ Daarnaast zou de aandacht voor het slavernijverleden in het onderwijs verbeterd worden.⁵¹

Sinds de jaren 2010 lijkt er opnieuw meer aandacht te zijn ontstaan voor het slavernijverleden en is er sprake van een tweede aandachtsgolf. Deze is vooral ontstaan doordat jonge mensen merken dat er lange tijd geen maatschappelijke aandacht en overheidsgeld is geweest voor het slavernijverleden. Dit wordt als een kwalijke zaak gezien. De opkomst van sociale media onder jongeren speelt nadrukkelijk een rol in deze hernieuwde aandacht en activisme voor het slavernijverleden. Deze platformen zorgen ervoor dat het voor Caribische jongeren veel makkelijker is om wereldwijd gelijkgestemden te vinden, met hen (digitaal) af te spreken en zo samen een spreekwoordelijke vuist te maken en acties op te zetten rond het slavernijverleden. Daarnaast zorgen sociale media er ook voor dat het veel eenvoudiger is om informatie te vergaren die vaak diverser en vanuit verschillende werelddelen afkomstig is. De jonge generaties Caribische Nederlanders zijn hierdoor niet langer afhankelijk van de traditionele media, die over het algemeen weinig berichten over het slavernijverleden.⁵²

⁴⁶ Struijs, *Minderhedenbeleid en moraal*, 15–17.

⁴⁷ Afro-Magazine, ‘Urwin Vyent wil verbinding brengen bij het NiNsee’ (versie 12 maart 2018), <https://afromagazine.nl/nieuws/Urwin-vyent-wil-verbinding-brengen-bij-het-ninsee> (9 december 2020).

⁴⁸ Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 1.

⁴⁹ Rob Vreeken, ‘Durban’ knieval voor slachtoffers slavernij’, *de Volkskrant*, 10 september 2001, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/durban-knieval-voor-slachtoffers-slavernij~b70c9943/> (9 december 2020).

⁵⁰ Het beloofde kenniscentrum bestaat sinds 2003 en is anno 2020 beter betekend als het Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee). De voorzitter van het NiNsee, Urwin Yvent, is voor deze scriptie geïnterviewd. Het in 2001 beloofde Nationale Slavernijmonument bevindt zich sinds 2002 in het Oosterpark in Amsterdam.

⁵¹ Geschiedenisles slavernij moet langer dan vijf regels, *Trouw*, 3 september 2001, <https://www.trouw.nl/nieuws/geschiedenisles-slavernij-moet-langer-dan-vijf-regels~b496f267/> (18 december 2020); Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 1-2.

⁵² Nadia Ezzeroilo en Jeroen Visser, ‘Met een legertje op sociale media kun je de wereld werkelijk veranderen’, *de Volkskrant*, 2 juli 2020, <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/met-een-legertje-op-sociale-media-kun-je-de-wereld-werkelijk-veranderen~b7872372/> (9 december 2020); Luther Zevenbergen, Republiek Allochtonië, ‘Het is een vreemdeling zeker. Een kleine geschiedenis van de Zwarte Piet-kritiek (tot 2008)’ (versie 28

Het ontstaan van een actieve #BlackLivesMatter-beweging in Nederland is hier een voorbeeld van. Spanningen in de Verenigde Staten worden op sociale media door Caribische jongeren in Nederland herkend en opgepikt, met grote protesten als gevolg. Door diezelfde informerende sociale media kunnen tevens activistische medestanders snel bereikt worden en zijn de demonstraties eenvoudiger, beter en sneller te organiseren dan enkele tientallen jaren daarvoor.⁵³

Rond 2010 is er daarnaast veel meer onderzoek naar het slavernijverleden gedaan en daardoor meer relevante literatuur beschikbaar over het onderwerp dan tijdens de jaren tachtig. Dit komt enerzijds doordat oudere generaties Caribische migranten veel tot dan toe onbekende verhalen hebben opgeschreven, anderzijds speelt de opkomst van de *New-History*-stroming aan de universiteiten een rol. Deze vorm van geschiedschrijving is vooral geïnteresseerd in allesbehalve de grote en mainstreamverhalen van de klassieke geschiedschrijving. De vaak niet-westerse onderbelichte geschiedenis van allerlei subgroepen, zoals tot slaaf gemaakten, speelt in deze geschiedschrijving de hoofdrol. Ook zorgt de focus van de *New-History* op orale geschiedenis als gelijkwaardige bron voor onderzoek voor verandering. Door gesprekken te voeren met voormalig tot slaaf gemaakten en hun nakomelingen en niet enkel te focussen op geschreven bronnen over dit verleden, is het mogelijk een op papier verloren geschiedenis te reconstrueren. Op die manier ontstaat er een stevige basis voor activisme en vervolgonderzoek.⁵⁴

Meer activisme was nodig, herinnert cultuurhistoricus en activiste Nancy Jouwe zich. Onder andere vanwege de toenemende polarisatie in de maatschappij en de opkomst van verschillende rechtse partijen in de politiek.⁵⁵ Deze rechtse groepen laten flink van zich horen, zowel in de politiek als in de rest van de samenleving, en dat maakt dat postkoloniale immigranten en activisten die zich richten op het slavernijverleden, zich steviger moeten profileren.⁵⁶

De afgelopen vijf jaar is er wederom meer aandacht voor het slavernijverleden, mede vanwege (hernieuwde) internationale aandacht. Zo deed in 2013 Verene Shepherd, als hoofdonderzoeker van de VN-Working Group of Experts on People of African Descent, de uitspraak dat Nederland moet stoppen met het vieren van het Sinterklaasfeest op de ‘traditionele’ manier. Een zwart-geschminkte Zwarte Piet is volgens de VN-werkgroep “racistisch en een terugkeer van de slavernij in de eenentwintigste eeuw”.⁵⁷ Meer aandacht voor het slavernijverleden werd in 2013 ook aangewakkerd vanwege het voornemen van de VN om

november 2017), <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/het-is-een-vreemdeling-zeker-een-kleine-geschiedenis-van-de-zwarte-piet-kritiek-tot-2008>; Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 26.50, 34.30.

⁵³ Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 23.50, 25.00; Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 13.30; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 17.43, 18.50, 22.50.

⁵⁴ Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 30-31, 167-168

⁵⁵ Voorbeelden daarvan zijn de zeer snelle opkomst van de in 2002 opgerichte Lijst Pim Fortuyn met 26 zetels bij de Tweede Kamerverkiezingen in datzelfde jaar en de in februari 2006 opgerichte Partij voor de Vrijheid, die in 2010 24 zetels behaald bij verkiezingen. Bron: Parlement.com, ‘Partij voor de Vrijheid (PVV)’, https://www.parlement.com/id/vhnmmt7m4rqi/partij_voor_de_vrijheid_pvv (18 december 2020); Parlement.com, ‘Opkomst en ondergang van de LPF’, https://www.parlement.com/id/vhdjhx1hxotm/opkomst_en_ongegang_van_de_lpf (18 december 2020).

⁵⁶ Van Stipriaan e.a., *Op zoek naar de stilte*, 30-31, 167-168; Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 35.40.

⁵⁷ Just Fontein, ‘Hoofd VN-onderzoek: Zwarte Piet is terugkeer slavernij’, *de Volkskrant*, 22 oktober 2013, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoofd-vn-onderzoek-zwarte-piet-is-terugkeer-slavernij~b57360c0/> (18 december 2020).

2015-2024 als ‘International Decade of People of African Descent’ te zien. 2013 was tegelijkertijd ook voor Nederland een bijzonder jaar. Het was toen honderdvijftig jaar geleden dat in alle Nederlandse koloniën de slavernij werd afgeschaft. Dit jubileum heeft geleid tot veel aandacht voor het slavernijverleden in culturele centra en musea. Ook werd op de Nederlandse televisie (NPO) het programma ‘De Slavernij’ uitgezonden, dat ging over de zwarte bladzijdes van het Nederlandse slavernijverleden.⁵⁸

Het is voor het eerst in de geschiedenis dat de aandacht voor de slavernij sinds 2010 geen tijdelijk karakter heeft, maar permanent opgenomen lijkt te worden in de publieke geschiedbeleving.⁵⁹ Zo veranderen de plekken waar de geschiedenis bewaard en gevormd wordt zoals archieven, kennisbanken en musea, vaak de stigmatiserende omschrijvingen bij koloniale objecten en tonen ze vaker het niet-westers perspectief op de geschiedenis. Het sinds 2020 bestaande samenwerkingsverband Musea Bekennen Kleur is hiervan een voorbeeld. Meer dan 31 musea werken hierin samen aan diversiteit en inclusiviteit op verschillende terreinen, met aandacht voor kennisuitwisseling en kritische zelfreflectie.⁶⁰ Ook overheidsorganen en diverse andere organisaties zien de erkenning en interesse voor het slavernijverleden steeds vaker als vanzelfsprekend. Zo verkoopt het Nederlandse commerciële bedrijf Bol.com geen producten meer met daarop stigmatiserende teksten, of andere Pieten dan roetveegpieten.⁶¹

Grote steden zoals Utrecht, Rotterdam en Amsterdam onderzoeken daarnaast op welke manier hun stad een rol heeft gespeeld in de slavernij.⁶² De uitkomsten van die onderzoeken zorgen er soms voor dat een stad excuses aanbiedt voor haar rol ten tijde van de slavernij, of dat er een slavernijmonument in de stad wordt opgericht. Tevens subsidiëren steden vaker evenementen en organisaties gericht op het slavernijverleden.⁶³ Maatschappelijk gezien zijn het slavernijverleden en de gevolgen ervan dan ook steeds vaker onderwerp van debat. Voor- en tegenstanders spreken zich hierin soms fel uit. De jaarlijkse oplaaiende discussie over het uiterlijk van Zwarte Piet is een van de meest in het oog springende voorbeelden hiervan.⁶⁴

⁵⁸ Jones e.a., *De Slavernij in Oost en West*, 15; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 20.12.

⁵⁹ Jones e.a., *De Slavernij in Oost en West*, 392.

⁶⁰ Musea Bekennen Kleur, ‘Musea bekennen kleur. Samen werken aan inclusieve musea’, <https://museabekennenkleur.nl/> (19 december 2020).

⁶¹ Guido van der Knaap, ‘Na Bol.com schrappt ook Amazon Zwarte Piet-producten uit assortiment’, *de Volkskrant*, 25 augustus 2020, <https://www.volkskrant.nl/economie/na-bol-com-schrapt-ook-amazon-zwarte-piet-producten-uit-assortiment~b9cd1109/> (15 januari 2021).

⁶² Patrick Meershoek, ‘Amsterdam schuift excuses slavernij door naar volgend jaar’ *Het Parool*, 29 april 2020, <https://www.parool.nl/nieuws/amsterdam-schuift-excuses-slavernij-door-naar-volgend-jaar~bab59bab/> (15 januari 2021).

⁶³ Jones e.a., *De Slavernij in Oost en West*, 12-17.

⁶⁴ Rozemarijn Lubbe, Jeroen Kester, Een Vandaag, ‘Draagvlak voor Zwarte Piet steeds kleiner, meeste mensen denken dat de traditionele piet helemaal verdwijnt’ (versie 12 november 2020), <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/flink-minder-mensen-willen-dit-jaar-dat-piet-nog-zwart-is/> (15 januari 2021).

2. De eerste aandachtsgolf: slavernijherdenking in Utrecht tussen 1970 en 2000

De opkomst en opname van het slavernijverleden in de Utrechtse publieke geschiedbeleving en de manier waarop Caribische immigranten in Utrecht vormgeven aan het slavernijverleden, hangt sterk samen met de manier waarop dit in de rest van Nederland gebeurt. De golfbeweging die in het vorige hoofdstuk beschreven is en waarmee aandacht en activisme rondom dit onderwerp in Nederland gepaard gaan, zijn ook in de Utrechtse geschiedenis duidelijk waarneembaar. Ook hier is er tussen de begin jaren zeventig en eind jaren negentig sprake van een eerste aandachtsgolf voor het slavernijverleden. Toch verloopt de geschiedenis deels ook anders dan in de rest van Nederland. Al ruimschoots voordat groepen Surinamers vanaf de jaren zeventig vanwege de onafhankelijkheidsstrijd in Suriname naar Nederland kwamen, waren er in Utrecht al Caribische immigranten.⁶⁵ Dit waren vaak studenten of jonge mensen die naar Utrecht kwamen voor de aanwezige onderwijsinstellingen, die zowel in Suriname als op de voormalige Nederlandse-Antillen ontbraken.⁶⁶ De aanwezigheid van de Universiteit en Hogeschool Utrecht zorgen ervoor dat de gebeurtenissen in Utrecht op dit gebied afwijken ten opzichte van de rest van Nederland.⁶⁷

Urwin Yvent, directeur van het in Amsterdam gevestigde Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee) stelt dat er inderdaad in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht al tientallen jaren voor de eerste Caribische migrantengolf in de jaren zeventig veel Caribische studenten waren.⁶⁸ Vooral direct na de Tweede Wereldoorlog kwamen veel Caribische immigranten naar Nederland en Utrecht toe om te studeren. Ook toen vroegen ze aandacht voor het slavernijverleden en waren ze bezig met het opwaarderen van de Surinaamse en/of Antilliaanse cultuur.⁶⁹ Zo was er in Utrecht al in 1948 een Surinaamse Studentenvereniging (SSVU). De vereniging was in eerste instantie vooral gericht op het

⁶⁵ Martijn Blekendaal, Historisch Nieuwsblad, 'De coup van Desi Bouterse: Nu zijn we echt een Zuid-Amerikaans land geworden', <https://www.historischnieuwsblad.nl/de-coup-van-desi-bouterse/> (15 januari 2021).

⁶⁶ Ries Adriaansens (welzijnswerker sinds de jaren 70 in Utrecht) in een emailconversatie met auteur, 29 januari 2021.

⁶⁷ De stad Utrecht bestaat anno 2020 uit ongeveer 357.000 inwoners waarvan het grootste gedeelte van 21,8% in de leeftijdscategorie van 20-29 jaar valt, Utrecht is daardoor een stad met relatief veel jonge inwoners. De oorzaak hiervan is grotendeels terug te leiden naar de aanwezigheid van twee van 's Nederlands grootste onderwijsinstellingen: de Universiteit en Hogeschool Utrecht. Van het totaal van ongeveer 357.000 Utrechters heeft bijna een derde een niet-westerse migratieachtergrond (24,1%), waarvan het overgrote deel van 12,8% uit Turkije en Marokko afkomstig is en 3,0% van de voormalig Nederlandse-Antillen en Suriname afkomstig is. In de praktijk betekent dit dat er een groep van zo'n elfduizend Caribische immigranten in de stad Utrecht woont, waar in dit onderzoek naar gekeken wordt. Bron: Gemeente Utrecht, 'Utrecht in Cijfers: hoe het feitelijk met Utrecht gaat', <https://utrecht.incijfers.nl/dashboard/dashboard2020/bevolking> (18 februari 2021).

⁶⁸ De eerste keer dat Caribische immigranten actief aan de Nederlandse overheid en autochtone (witte) Nederlanders aandacht vragen voor het slavernijverleden, was zelfs al in 1934, met het boek *Wij Slaven van Suriname* van Anton de Kom. In dit boek maakt de jonge vrijheidsstrijder inzichtelijk dat het kolonialisme ook na de afschaffing van de slavernij nog steeds ongelijkheid in stand houdt. Hij benadrukt het blijvende racisme in de Nederlandse samenleving en is een groot voorstander van een onafhankelijk Suriname. Anton de Kom zelf wordt een jaar na zijn terugkeer naar Suriname in 1933 - hij is dan twaalf jaar in Nederland geweest - terug uitgezet naar Nederland en daar in 1944 door de politie opgepakt en opgesloten. De overheid ziet hem als een gevaarlijke communistische activist en hij overlijdt uiteindelijk in 1945 aan tuberculose in het Duitse concentratiekamp Sandbostel. Het boek is sinds de publicatie in 1934 meermaals opnieuw uitgegeven en zelfs in 2020 zijn er nog meer dan zestienduizend exemplaren van verkocht. Bron: Mitchell Esajas, 'Waarom Anton de Kom's 'Slaven van Suriname' blijft inspireren', *Trouw*, 22 februari 2020, <https://www.trouw.nl/nieuws/waarom-anton-de-koms-slaven-van-suriname-blijft-inspireren~bc9056d1/> (15 januari 2021).

⁶⁹ Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 0.35 – 2.25.

verzorgen van woonruimte voor Surinaamse studenten in Nederland, maar ging zich later ook richten op politieke ontwikkelingen en aandacht voor het slavernijverleden. De feesten die op 1 juli tijdens Keti Koti werden gevierd op studentencomplexen Ina Boudier Bakkerlaan en Tuindorp-West, zijn hier een voorbeeld van. Aan het begin van de jaren zestig nam de aandacht voor het slavernijverleden af. Het activisme dat Caribische immigranten gedurende hun studie meebrachten naar Utrecht, namen ze na afloop hiervan ook mee terug naar hun thuisland.⁷⁰

Er kwamen echter ook weer nieuwe groepen Caribische studenten naar Nederland en halverwege de jaren zeventig wordt Nederland daarnaast door een andere groep bereikt: volwassen migranten van de Caraïben. Het betrof een gemêleerd gezelschap, dat naar Nederland toekwam vanwege de onrust in Suriname rondom de onafhankelijkheidsstrijd.⁷¹ Mevrouw Cornelly Chan a Hung, voorzitter van de Surinaamse stichting Kenki Liba en sinds 1967 woonachtig in Utrecht, vertelt dat er in eerste instantie rond 1970 weinig aandacht voor het slavernijverleden was. Zowel Caribische immigranten als autochtone Nederlanders en de Nederlandse regering deden weinig met het onderwerp.⁷² Net zoals in de rest van Nederland moesten ook in Utrecht de Caribische immigranten voornamelijk hard werken voor de kost, waardoor er weinig tijd en aandacht was voor andere zaken zoals het slavernijverleden. ‘Het was heel moeilijk in die tijd, de aandacht voor het slavernijverleden had gewoon geen prioriteit’, aldus Chan a Hung.⁷³ Tegelijkertijd was er in de Utrechtse samenleving, net zoals in de rest van Nederland, ook sprake van racistisch en discriminerend koloniaal gedachtegoed. Hierdoor verzwegen een hoop Caribische immigranten het verleden, of gaven er enkel in eigen kring aandacht aan.⁷⁴

Er was echter een kleine groep Caribische immigranten die wel direct bij aankomst in Nederland, in verenigingsverband, aandacht besteedde aan het slavernijverleden: de tweede generatie hoofdzakelijk universitaire studenten. Ditter Blom, van 1971-1974 voorzitter van de Surinaamse Studentenvereniging Utrecht (SSVU) en medeoprichter van de daaruit voorkomende Landelijke Organisatie van Surinamers in Nederland (LOSON) vertelt dat in Utrecht de Caribische studenten altijd actief zijn geweest. Tijdens de oprichting van de SSVU in 1948 was de vereniging in eerste instantie niet politiek en activistisch georiënteerd, maar mede vanwege de rellen in 1969 tijdens de Surinaamse opstand tegen president Pengel veranderde dit. De studentenvereniging raakte politiek betrokken en besteedde steeds meer aandacht aan het slavernijverleden.⁷⁵

De hernieuwde, meer politieke koers, zorgde ervoor dat de SSVU na nieuwe stakingen in 1972 in Suriname, in 1973 veranderde in politiek platform LOSON. Deze organisatie was erop gericht Amerikaans en Nederlands imperialisme te bestrijden in de toenmalig Nederlandse

⁷⁰ Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 2.25, 2.35, 4.31, 6.21; Centraal Museum Utrecht, ‘Hedendaagse Surinaamse schilderkunst’ (versie maart 1963),

<https://www.centraalmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/hedendaagse-surinaamse-schilderkunst> (30 januari 2021).

⁷¹ Op 25 november 1975 wordt Suriname onafhankelijk. Op 25 februari 1980 wordt er door onder andere Desi Bouterse en Roy Horb tezamen met 14 collega-sergeanten (die de ‘Groep van 16’ genoemd worden) een staatsgreep gepleegd.

⁷² Martijn Blekendaal, Historisch Nieuwsblad, ‘De coup van Desi Bouterse: Nu zijn we echt een Zuid-Amerikaans land geworden’, <https://www.historischnieuwsblad.nl/de-coup-van-desi-bouterse/> (15 januari 2021); Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 1.40, 3.33.

⁷³ Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 35.30; Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 10.50, 11.09.

⁷⁴ Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 0.50, 12.22, 12.40, 35.00, 35.30; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 4.10

⁷⁵ Paul Ruigrok, Andere Tijden, ‘Jopie Pengel’ (versie 14 december 2010), <https://www.anderetijden.nl/aflevering/651/Jopie-Pengel> (15 januari 2021).

kolonie Suriname. In Nederland resulteerde dit vooral in collectes, waarvan de opbrengst bestemd was voor Marxistische organisaties in Suriname. Na het verwerven van onafhankelijkheid in 1975 door Suriname was twintig jaar later (rond 1997) een van de doelen van LOSON ook het beïnvloeden van de Nederlandse publieke opinie en het regeringsbeleid ten aanzien van Suriname. Daarnaast ageerden de leden van LOSON tegen racisme in Nederland en kwamen ze op voor de belangen van de duizenden Surinamers in Nederland.⁷⁶ In Utrecht had de verandering ook als gevolg dat de kleinschalige studentenfeesten die tijdens 1 juli (Keti Koti) gevierd werden, voor een diverser en groter publiek georganiseerd werden. Op die manier probeerde men andere groepen aan te spreken en bij de verenging te betrekken. Naast het feesten kwam de nadruk meer te liggen op informeren en vonden er rond 1 juli steeds vaker lezingen en debatten plaats over het slavernijverleden.⁷⁷

Ook in de rest van Utrecht veranderde de aandacht voor het slavernijverleden vanaf halverwege de jaren zeventig. Tot eind jaren tachtig ontstonden er steeds meer organisaties en activiteiten die zich met dit onderwerp bezighielden. Grote en bekende festiviteiten zijn het Caribisch Zomercarnaval en Brasa Dei, die beide in Utrecht zijn ontstaan. Het Caribisch Zomercarnaval staat tegenwoordig vooral bekend als een Rotterdams fenomeen, maar in 1982 en 1983 werd het voor het eerst in Utrecht gevierd met als titel Antilliaans Zomercarnaval. De organisatoren waren voornamelijk studenten van Curaçaose en Arubaanse afkomst, die in Nederland de carnavalstraditie wilden voortzetten die zij van huis uit kenden. Het feest bleek een succes en bij de eerste vieringen waren er al zo'n dertigduizend mensen aanwezig.⁷⁸

Een ander Utrechts fenomeen is de landelijke Brasa Dei-viering die van 1975 tot 1982 door LOSON in de Jaarbeurs georganiseerd werd.⁷⁹ Het was een groot feest waar duizenden Caribische Nederlanders, voornamelijk Surinamers, de onafhankelijkheid van Suriname vierden en tegelijkertijd aandacht besteedden aan het einde van de slavernij. De feestvierders kwamen vanuit alle hoeken van Nederland en zelfs vanuit Suriname naar dit evenement toe. Ook de toenmalig president van Suriname, Johan Ferrier, was vaak aanwezig. Het samenzijn zorgde tevens voor een nieuwe activistische voedingsbodem rond het slavernijverleden. Door een staatsgreep onder leiding van Desi Bouterse en de veranderingen daarna in de jaren tachtig, verwaterde het contact met de Surinaamse regering. Daarnaast zorgde de politieke instabiliteit voor zorgen onder Surinamers, waardoor de behoefte om te feesten verdween. Zeven jaar na de eerste editie van het feest verdween het festival dan ook, mede veroorzaakt door aflopende subsidies.⁸⁰

Naast deze grootschalige evenementen had Utrecht vanaf halverwege de jaren zeventig tot eind jaren negentig ook een rijk kleinschalig(er) Caribisch verenigingsleven. Radj Ramcharan, sinds 1989 secretaris van de in 1976 opgerichte Hindoestaans-Surinaamse stichting Asha, vertelt dat er in een periode van vijf tot tien jaar een enorme toename van Caribische migrantenorganisaties in Utrecht was. Aandacht besteden aan het slavernijverleden en daar

⁷⁶ LOSON (Utrecht), André Reeder, and SAWO (Utrecht). *Archief LOSON (Utrecht)*, <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH03174/ArchiveContentList> (versie 17 februari 2021).

⁷⁷ Ditter blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 0.45, 1.10, 3.03, 3.30, 7.26.

⁷⁸ Zomercarnaval Nederland, 'Geschiedenis van SZN', <https://www.zomercarnaval.org/over-carnaval/geschiedenis/> (15 januari 2021); Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 36.45; Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 5.00.

⁷⁹ Letterlijke vertaling vanuit het Surinaams naar het Nederlands: dag van de omhelzing

⁸⁰ Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 2.35, 29.00; Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 35.40; Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 18.20, 18.50; Wikipedia, 'Brasa Dei Festival', https://nl.wikipedia.org/wiki/Brasa_Dei_Festival (2 februari 2021).

activistisch mee bezig zijn waren vaak de speerpunten van deze nieuwe verenigingen. Het activisme was enerzijds afkomstig van een tweede generatie Surinaamse studenten, waarvan de ouders ook in Nederland gestudeerd hadden. Deze ouders waren zelf tijdens hun studie ook activistisch bezig geweest met het slavernijverleden en gaven dit aan hun kinderen door. Anderzijds had de langere periode waarin Caribische immigranten in Nederland woonden ook invloed op de aandacht en het activisme voor het slavernijverleden. Veel Caribische immigranten die de eerste jaren na aankomst in Utrecht de tijd en mogelijkheden niet hadden om zich hier op te richten, hadden hun leven tien jaar later beter op orde en kregen steeds meer ruimte om zich met dit onderwerp bezig te houden. Ook de Surinaamse onafhankelijkheidsstrijd zorgde ervoor dat de nationalistische gevoelens van Caribische Nederlanders werden versterkt. Het maakte Surinamers trots op hun land en ze eisten excuses en aandacht voor de blijvende gevolgen van het slavernijverleden in de Nederlandse maatschappij.⁸¹

Vaak verenigden de Caribische Nederlanders zich in een organisatie om zo samen sterk(er) te staan, maar er waren ook andere redenen. Zo was het mogelijk om gemeentelijke subsidies te verkrijgen als stichting of vereniging. Dit had als gevolg dat vrijwel elke migrantengroep, soms enkel met elkaar verbonden doordat ze afkomstig waren uit dezelfde wijk in hun thuisland, zijn eigen organisatie in Utrecht oprichtte.⁸² De Caribische migrantenorganisaties vroegen op verschillende manieren aandacht voor het slavernijverleden. Zo schreven ze artikelen en gaven ze krantjes uit over de geschiedenis van de slavernij, alledaags racisme en discriminatie en organiseerden ze op 1 juli (Keti Koti) vaak conferenties en symposia over het verleden.⁸³ De Keti Koti-vieringen op 1 juli bleven het kloppende hart van alle activiteiten, ook na het verdwijnen in 1985 van de grote feesten georganiseerd door LOSON.⁸⁴

Ditter Blom vertelt dat er op het hoogtepunt in de jaren tachtig tientallen Caribische migrantenorganisaties actief waren in Utrecht, die ook aandacht besteedden aan het slavernijverleden.⁸⁵ Er waren zoveel kleinere verenigingen, dat deze om dingen voor elkaar te krijgen vaak samenwerkten in koepelverenigingen. Zo werden in Utrecht alle Surinaamse migrantenverenigingen verenigd in de stichting Welzijn Surinamers Utrecht (WSU) en waren verenigingen met leden van de voormalige Nederlandse-Antillen verenigd in stichting Bazhan Karpatha Utrecht. Naast al deze verenigingen bevonden zich ook een hoop landelijke migrantenorganisaties in Utrecht. Deze organisaties waren niet specifiek op de stad gericht, maar het laat wel zien dat er in Utrecht een bruisende verenigingscultuur was onder Caribische Nederlanders.⁸⁶

⁸¹ Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 12.40; Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 21.50, 22.03; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 3.50, 13.55.

⁸² Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 17.13; Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 19.55, 21.53.

⁸³ Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 19.20; Ries Adriaansens in een emailconversatie met auteur, 25-29 januari 2021.

⁸⁴ LOSON (Utrecht), André Reeder, and SAWO (Utrecht). *Archief LOSON (Utrecht)*, <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH03174/ArchiveContentList> (17 februari 2021).

⁸⁵ Onder andere de Antilliaanse stichting Kibra Hacha, de Surinaamse stichting Apinti, de Hindoestaanse vereniging Asha, de Surinaamse verenigingen voor Marrons Dufuni en Sabanapeti, de Surinaamse Studenten Vereniging Utrecht, de Vereniging Welzijn Surinaamse Ouderen Utrecht, de Surinaamse vrouwenvereniging FOS'TEN en voor alle Caribische immigranten sportclub Vrijmoesoe.

⁸⁶ Ries Adriaansens in een emailconversatie met auteur, 25-29 januari 2021; Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 17.13, 25.36, 28.00; Anja van Heelsum en Elske Voorthuysen, *Surinaamse organisaties in Nederland. Een netwerkanalyse* (Amsterdam 2002) 11, 35, 37, 47, 53.

De verschillende verenigingen en stichtingen hadden in eerste instantie vrijwel allemaal een eigen onderkomen, ondersteund door de koepelverenigingen die vaak ruimer behuisd waren. In Utrecht is dat bijvoorbeeld het NV-huis, in het centrum aan de Oudegracht, waar de WSU de Surinaamse immigranten samenbracht.⁸⁷ Ook was er in het Utrechtse Zuilen buurtcentrum OASE, dat staat voor Ondanks Alles Samen Eén. Ramcharan, een van de gebruikers van het gebouw, vertelt dat er allerhande organisaties gehuisvest waren, gericht op verschillende nationaliteiten en leeftijdsgroepen.⁸⁸ Het was een plek waar Caribische Nederlanders samenkwamen en bijvoorbeeld met alle verenigingen en stichtingen Keti Koti vierden, maar waar men ook met elkaar at en naar lezingen en informatieavonden kwam. Omdat er zoveel verschillende groepen bij elkaar in een gebouw zaten, vormde het een katalysator voor de aandacht rond het slavernijverleden en de samenwerking tussen de verschillende migrantenorganisaties in Utrecht.⁸⁹

Tussen 1985 en 1995 vond het tegenovergestelde plaats van wat er de jaren daarvoor in Utrecht gebeurde. Veel Caribische migrantenorganisaties verdwenen en de aandacht en het activisme voor het slavernijverleden verminderde. Deze verandering heeft verschillende oorzaken, die wederom sterk samenhangen met de landelijke gebeurtenissen die op dat moment plaatsvonden. Zo komen er vanaf de jaren zeventig ook andere immigranten naar Nederland toe; de gastarbeiders. Dit waren vaak jonge Turkse en Marokkaanse mannen. Veel van hen bleven niet enkel te gast, maar werden ook inwoner van Nederland. Tussen 1973 en 1987 lieten deze gastarbeiders via de mogelijkheid tot gezinshereniging ook hun familie naar Nederland komen. Deze regeling heeft er, in samenhang met het hoge geboortecijfer onder deze bevolkingsgroepen, voor gezorgd dat er in korte tijd veel Marokkanen en Turken in Nederland zijn komen te wonen. Deze snelle groei ging gepaard met de nodige uitdagingen, terwijl tegelijkertijd de gedachte ontstond dat het met de Caribische immigranten in Nederland juist goed gaat. Geld en aandacht verplaatsten zich halverwege de jaren tachtig dan ook van de Caribische migrantengroepen en hun organisaties, naar de nieuwe Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten.⁹⁰

In Utrecht speelde deze nieuwe immigratiestroom een extra grote rol in de verdeling van aandacht en financiële middelen, omdat de Caribische gemeenschap vergeleken met andere steden zoals Amsterdam, Den Haag en Rotterdam al relatief klein was. Tegelijkertijd remigreerden rond de jaren tachtig ook vele Caribische immigranten naar hun thuisland, vertelt Cornelly Chan a Hung. Zij deed dit zelf ook omdat Nederland toch niet was wat zij, en met haar velen, ervan verwachtte. Ook heimwee speelde hierin een rol.⁹¹

⁸⁷ Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 11.23 - 18.19; Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 9.50; Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 9.16.

⁸⁸ In buurtcentrum OASE waren onder andere organisaties gehuisvest gericht op Hindoestanen, Surinaamse Creolen, Caribische studenten, Antillianen, Javanen, Turken en Marokkanen.

⁸⁹ Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 21.53, 38.55, 0.15; Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 11.10, 12.00, 12.33; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 14.19; Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 38.55.

⁹⁰ Ron Tas, CBS, 'Twee van de drie Marokkaanse immigranten zijn in Nederland gebleven' (versie 19 juli 2004), <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2004/30/twee-van-de-drie-marokkaanse-immigranten-zijn-in-nederland-gebleven#:~:text=Turken%20en%20Marokkanen,zestig%20naar%20Nederland%20zijn%20gekomen> (17 februari 2020); Is Geschiedenis, 'Geschiedenis van Marokkanen in Nederland', <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/geschiedenis-van-marokkanen-in-nederland> (17 februari 2021); Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 24.15, 33.00; Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 10.00.

⁹¹ Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 25.25, 29.19.

In Utrecht veranderde er veel in deze periode. Zo werden subsidieaanvragen voor Caribische migrantenorganisaties minder snel verstrekt, omdat de gemeente hogere eisen ging stellen aan de plannen en professionaliteit van de verenigingen en stichtingen. Als gevolg hiervan vielen inkomsten weg en doordat de meeste Caribische migrantenorganisaties in Utrecht klein waren, konden velen van hen dit financiële gat niet opvullen. Urwin Yvent herkent dit en vertelt dat hij vanuit zijn positie ook ziet dat de Utrechtse organisaties vanwege de kleine Caribische gemeenschap door de veranderingen hard werden geraakt, in vergelijking met die in de overige grote steden.⁹² Een andere rol in het afzwakken van de eerste golf speelt het jarenlange actievoeren voor meer erkenning en aandacht voor het slavernijverleden, zonder veel succes of zelfs verslechtering. Dit werkte dermate demotiverend dat een deel van de Caribische Nederlanders geen energie meer had om verder te gaan. Begin jaren negentig waren er in Utrecht dan ook veel minder Caribische migrantenorganisaties die aandacht besteedden aan het slavernijverleden.⁹³

⁹² Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 15.10, 15.48; Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 28.00; Afro-Magazine, 'Urwin Vyent wil verbinding brengen bij het NiNsee' (versie 12 maart 2018), <https://fromagazine.nl/nieuws/Urwin-vyent-wil-verbinding-brengen-bij-het-ninsee> (9 december 2020).

⁹³ Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 22.42, 23.40.

3. De tweede aandachtsgolf: slavernijherdenking in Utrecht van 2000 tot 2020

Nadat de eerste aandachtsgolf eind jaren negentig afzwakte, lijkt er na 2010 iets te veranderen. Er ontstaat meer aandacht en activisme voor het slavernijverleden, met het begin van een tweede aandachtsgolf als resultaat. Het ontstaan van een tweede aandachtsgolf in Utrecht heeft, net zoals tijdens de eerste aandachtsgolf, deels dezelfde oorzaken als in de rest van Nederland. Toch wijkt Utrecht hier ook vanaf. In dit hoofdstuk zal onderzocht worden hoe activisme, de rol van politieke en culturele instellingen en de houding van de Caribische gemeenschap in Utrecht hebben bijgedragen aan het ontstaan van een tweede aandachtsgolf. Ook wordt er geanalyseerd hoe dit van invloed is op de positionering van de slavernijgeschiedenis in de Utrechtse publieke geschiedbeleving.

Een van de landelijke oorzaken voor het ontstaan van een tweede golf die ook in Utrecht is terug te zien, is dat zowel oudere als jongere generaties Caribische Nederlanders, Nederland steeds meer als thuisland zien in plaats van als tijdelijke verblijfplaats. Deze nieuwe situatie, waarbij immigranten zich steeds meer Nederlander en Utrechter gaan voelen, zorgde ervoor dat Caribische Nederlanders vaker in opstand komen tegen de eenzijdige geschiedschrijving rond het slavernijverleden en meer aandacht eisen voor het thema. Ze hopen zich op die manier meer te herkennen in de vaderlandse geschiedenis van hun nieuwe thuisland. Daarnaast verwachten ze ook dat een waarheidsgetrouwere geschiedenis, geschreven vanuit verschillende perspectieven, voor meer begrip van medeburgers voor de negatieve gevolgen van de slavernij in de hedendaagse samenleving zal zorgen.⁹⁴

Dit proces versnelt sinds 2010 en gaat gepaard met steeds meer activisme, onder leiding van een jongere generatie. Deze jongeren, die vaak goed geïnformeerd en hoogopgeleid zijn, valt het op dat er rond de jaren 2010 zowel binnen de Caribische gemeenschap als in de rest van de maatschappij weinig aandacht voor het slavernijverleden is. Het lijkt volgens deze jongeren alsof de geschiedenis van de slavernij niet bestaat. Dit besef van een nieuwe (mondige en welvarendere) generatie, zorgt ervoor dat samen met de opkomst van sociale media, er een nieuwe activistische en aandachtsgolf omtrent het slavernijverleden ontstaat. In Utrecht zijn er, als echte universiteitsstad, veel jongeren aanwezig. Hierdoor verloopt dit proces in Utrecht sneller en luidruchtiger dan in de rest van Nederland.⁹⁵

Nancy Jouwe beaamt dit. De wandelgids *Sporen van slavernij in Utrecht* uit 2011 (Universiteit Utrecht en Cultureel Centrum Kosmopolis Utrecht) is hier volgens haar een in het oog springend voorbeeld van. Het project, geïnitieerd door historica Esther Captain in samenwerking met de Utrechtse Caribische gemeenschap, was erop gericht om een breed publiek te laten zien dat ook Utrecht een rol heeft gespeeld tijdens de slavernij.⁹⁶ In eerste instantie lijkt Utrecht vanwege de afwezigheid van een zeehaven misschien weinig met het slavernijverleden van doen te hebben, maar dit blijkt toch ingewikkelder te zijn.⁹⁷ De

⁹⁴ Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 17.55; Ditter Blom in gesprek met de auteur, 25 januari 2021, minuut 20.45, 22.20.

⁹⁵ Cornelly Chan a Hung in gesprek met de auteur, 11 januari 2021, minuut 23.50, 25.00; Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 13.30; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 17.43, 18.50, 22.50; Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 32.00; Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 13.02

⁹⁶ Sporen van Slavernij in Utrecht, 'Welkom bij Sporen van Slavernij Utrecht', <https://sporenavslavernijutrecht.nl/> (1 februari 2021).

⁹⁷ De wandeling voert onder andere langs een sculptuur aan de Oudegracht, die geketende tot slaaf gemaakten toont, die een pijp-rokende witte plantage-eigenaar moeten tillen. Ook het Utrechtse universiteitsgebouw Drift 27 (de huidige universiteitsbibliotheek) blijkt een met slavernij verweven verleden te hebben. Omstreeks 1758 was

wandelroute blijft (ook tien jaar na de lancering ervan) populair. Zo zijn de wandelingen onderdeel geworden van de jaarlijkse officiële Keti-Koti vieringen in Utrecht en blijft de vraag naar rondleidingen met een fysieke gids toenemen. In 2021 wordt er zelfs een nieuwe versie uitgebracht.⁹⁸

Vanwege de vele jongeren die in Utrecht aanwezig zijn, speelt de stad ook een bescheiden rol in de eerste landelijke protesten tegen Zwarte Piet, aldus Nancy Jouwe. In 2011 werd in de Utrechtse kroeg De Bastaard tijdens een *poetry-slam* voor het eerst door kunstenaar en activist Quincy Gario de leus ‘Zwarte Piet is Racisme’ gebruikt. Later, in november dat jaar, droegen hij en Jerry Afriyie in samenwerking met stichting Nederland Wordt Beter een shirt met daarop dezelfde leus tijdens de landelijke intocht van Sinterklaas in Dordrecht. Daar vonden voor het eerst grote protesten plaats en werden discussies gevoerd omtrent het racistische uiterlijk van Zwarte Piet.⁹⁹ Met succes, tien jaar later is het uiterlijk van Zwarte Piet in een deel van Nederland aangepast.¹⁰⁰

Het zogenoemde inclusieve Sinterklaasfeest¹⁰¹, georganiseerd op de Utrechtse Neude op 1 november 2014 door onder andere activist en voorman Jerry Afriyie van Kick Out Zwarte Piet, is ook een echt ‘Utrecht-moment’ volgens Jouwe. Het evenement bestond uit lezingen en speeches van diverse sprekers.¹⁰² Het trok de aandacht van verschillende groepen mensen. Enerzijds waren er veel Utrechtse en Amsterdamse Caribische Nederlanders die het idee steunden en anderzijds waren er voetbalsupporters/hooligans die minder enthousiast waren over het initiatief. Het doel van de demonstratie werd in ieder geval bereikt. De discussie over de rol van Zwarte Piet in Utrecht werd hierdoor definitief in gang gezet en vier jaar later, sinds 2018 en één jaar eerder dan in Amsterdam, zijn de pietten in de stad Utrecht ontdaan van hun racistische uiterlijke kenmerken. Het is een sprekend voorbeeld van de jonge generatie die op een gedurfde, duidelijke en daardoor soms ook schurende manier aandacht vraagt voor het koloniale en slavernijverleden en de invloed ervan op de huidige maatschappij.¹⁰³

dit het woonhuis van Joan Gideon Loten, een gouverneur van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Toen hij zijn fortuin in de koloniën had vergaard, nam hij enkele tot slaaf gemaakten mee naar Utrecht als huisbedienden. De link tussen Utrecht en het slavernijverleden kan bijna niet duidelijker.

⁹⁸ Chaja Zeegers, ‘Sporen van Slavernij in Utrecht’, *Trouw*, 2 februari 2013, <https://www.trouw.nl/nieuws/sporen-van-slavernij-in-utrecht~b54f1997/> (1 februari 2021); ‘Presentatie Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht’, *DUIC*, 20 juni 2012, <https://www.duic.nl/cultuur/presentatie-wandelgids-sporen-van-slavernij-in-utrecht/#:~:text=De%20wandelgids%20beschrijft%20aan%20de,afschaffing%20van%20slavernij%20hebben%20ogewoond> (1 februari 2021); Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 20.10.

⁹⁹ Quincy Gario, ‘De Roetveegpiet is een Schijnoplossing’ (versie 17 september 2019), <https://www.oneworld.nl/lezen/opinie/de-roetveegpiet-is-een-schijnoplossing/> (1 februari 2021); Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 13.55, 14.40. Cevahir Varan en Rowan Bleid, VPRO, ‘Quincy Gario’, <https://www.vpro.nl/programmas/etc/grensverleggers/quincy-gario.html> (9 december 2020); Nederland wordt beter, ‘Zwarte Piet is Racisme-Campagne’, <https://www.nederlandwordtbeter.nl/projecten/zwarte-piet-is-racisme-campagne/> (9 december 2020).

¹⁰⁰ Rozemarijn Lubbe, Jeroen Kester, Een Vandaag, ‘Draagvlak voor Zwarte Piet steeds kleiner, meeste mensen denken dat de traditionele piet helemaal verdwijnt’ (versie 12 november 2020), <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/flink-minder-mensen-willen-dit-jaar-dat-piet-nog-zwart-is/> (1 februari 2021).

¹⁰¹ Tegenwoordig in Utrecht actief onder de naam Utrechts Pieten Pact.

¹⁰² Ditter Blom in een emailconversatie met auteur, 10 mei 2021.

¹⁰³ ‘Actie tegen Zwarte Piet op Neude’, *RTV Utrecht*, 30 oktober 2014, <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/1250786/www.rtvutrecht.nl/beatles> (1 februari 2021); ‘Geen Zwarte Pietten volgende jaar bij intocht Sinterklaas Utrecht’, *AD Utrechts Nieuwsblad*, 7 november 2017, <https://www.nu.nl/utrecht/4996538/geen-zwarte-pieten-volgend-jaar-bij-intocht-sinterklaas-utrecht.html> (1 februari 2021); Nancy Jouwe in gesprek met de auteur, 9 december 2020, minuut 17.00, 19.22; Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 24.00.

Een ander belangrijk typisch Utrechts onderdeel voor het ontstaan van een tweede aandachtsgolf rond het slavernijverleden, is de oprichting van een nieuwe Caribische migrantenorganisatie: stichting *Tori Oso Utrecht* (vrij vertaald: Praathuis Utrecht). Het is sinds de jaren tachtig een van de weinige nieuw opgerichte Caribische migrantenorganisaties in de stad Utrecht. Deze stichting vormt de laatste twee decennia dan ook het kloppende hart van de Caribische gemeenschap in de stad. Ze organiseert dansavonden, filmvertoningen, internationale vrouwendagen, activiteiten rondom vader- en moederdag, allerhande lezingen en verzorgt gezamenlijke maaltijden.¹⁰⁴ Met enige regelmaat besteedt de stichting ook aandacht aan het slavernijverleden. Anders dan de organisaties uit de jaren zeventig, is *Tori Oso* niet alleen op de Caribische gemeenschap gericht, maar ook nadrukkelijk op alle mensen daarbuiten. De stichting wil het slavernijverleden bespreekbaar en zichtbaar maken voor het brede publiek en er ook andere groepen dan Caribische Nederlanders bij betrekken. Op die manier worden ook mensen die niet direct bij dit verleden betrokken zijn, aangesproken en in staat gesteld om zich te verdiepen in de verschrikkingen van het slavernijverleden en de impact ervan op de hedendaagse samenleving.¹⁰⁵

Bestuurslid Natalja Macnack vertelt dat de stichting in 2000 is opgericht door haar vader. Zijn vriendengroep, allen afstammelingen van voormalig tot slaaf gemaakten, miste een moderne organisatie die zich met het verleden bezighield en zowel sociale als inhoudelijke activiteiten organiseerde. Waar de stichting in eerste instantie nog vooral op de oudere Caribische Nederlanders gericht was en activiteiten organiseerde in buurthuis OASE, veranderde dit rond 2005. Een nieuwe generatie onder leiding van Macnack vond dat het tijd was voor een aanpak die veel breder maatschappelijk geïntendeerd was. Stichting *Tori Oso Utrecht* ging letterlijk naar de nieuwe doelgroepen op zoek door buurthuis OASE te verlaten en de Utrechtse wijken in te gaan.¹⁰⁶

De vernieuwde *Keti-Koti* vieringen van stichting *Tori Oso Utrecht* zijn hier een goed voorbeeld van. Van 1985 tot 2005 werden deze vieringen enkel in kleine en eigen kring gevierd, maar sinds 2006 is het programma steeds diverser en spreekt het verschillende doelgroepen aan. Zo werden de traditionele dansavonden aangevuld met een inleidend programma bestaande uit lezingen, paneldiscussies, workshops, optredens, een ondernemersmarkt met diverse stands en kraampjes met Surinaams eten en drinken. Het zorgde ervoor dat er steeds meer verschillende mensen naar de vieringen toekwamen en zo kennismaakten met het slavernijverleden. Macnack: “Van vieren enkel binnen de Caribische gemeenschap, zijn we echt gegaan naar zichtbaar herdenken voor iedereen. Iedereen die geïnteresseerd is, alle Utrechters, zijn welkom om mee te doen!”¹⁰⁷

De nieuwe *Keti Koti* vieringen blijken een succes. Rond 2015 werden de vieringen zo groot en divers dat het idee opkwam om er een aparte stichting voor op te richten, aldus Leroy Lucas. Hij is een van de oprichters van stichting 30 juni & 1 juli Utrecht. Lucas woont sinds een jaar of tien in Utrecht en het viel hem op dat er, ondanks dat ongeveer dertig procent van de bevolking een niet-westerse migratieachtergrond heeft, er sinds 2000 steeds minder organisaties zijn die zich hiermee bezighouden. Als de organisaties en activiteiten voor deze groepen er al zijn, dan worden die vaak in de wijken Lombok, Kanaleneiland, Zuilen en

¹⁰⁴ Stichting *Tori Oso Utrecht*, ‘Archief’, <https://www.toriosonl/archief> (1 februari 2021).

¹⁰⁵ Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 6.32, 7.00.

¹⁰⁶ Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 9.33, 12.25, 13.24.

¹⁰⁷ Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 40.40, 50.49.

Overvecht georganiseerd en niet in het centrum. Hierdoor ontstaat (en blijft) er een scheiding van de verschillende Utrechtse bevolkingsgroepen.¹⁰⁸

Lucas en een groot deel van de Caribische gemeenschap, waren dan ook van mening dat er in de Utrechtse binnenstad een officiële viering van Keti Koti moest komen, mede door de gemeente ondersteund. Op die manier kan iedereen in aanraking komen met de koloniale geschiedenis en de gevolgen van het slavernijverleden. Samen met de gemeente Utrecht in de personen van de wethouders Kees Diepeveen en Lida Voortman (beiden GroenLinks), de Utrechtse gemeenteraad met voorop Bouchra Dibi (PvdA), de verschillende Utrechtse Caribische migrantenorganisaties en het NiNsee uit Amsterdam, ontstond een concreet plan.

Op 1 juli 2017 was het zo ver: de eerste officiële Keti Koti-viering in Utrecht.¹⁰⁹ Onderdeel van het evenement waar zo'n zestig tot tachtig mensen bij aanwezig waren, was een wandeltocht langs de fysieke overblijfselen van de slavernij in Utrecht, een ceremonie in de stadschouwburg met traditionele Winti-rituelen en een vertoning van de antikoloniale film *Drie Vrouwen*. Ook in 2018, 2019 en 2020 is Keti Koti officieel gevierd in Utrecht, voor een groeiend publiek (in 2020 online, vanwege de corona pandemie). Steeds meer instellingen dragen aan de viering bij, zoals het Utrechtse Centraal Museum dat de fysieke uitvalsbasis voor de festiviteiten vormt.¹¹⁰ Een van de doelen, het laten zien dat er heel veel Caribiërs in Utrecht zijn die graag meer aandacht willen voor het slavernijverleden en de hedendaagse gevolgen ervan, is volgens Lucas in ieder geval behaald.¹¹¹

Sinds 2010 ontstaan er in Utrecht, na een lange periode waarin dit niet gebeurde, steeds meer nieuwe Caribische migrantenorganisaties die zich bezighouden met het slavernijverleden. Ook met de oudere stichtingen, vaak nog steeds actief in buurthuis OASE, gaat het goed. Ledenaantallen van bestaande organisaties gaan omhoog, net zoals in de jaren tachtig het geval was.¹¹² Tussen 2015 en 2018, twee decennia na de laatste viering in 1982, zijn tijdelijk zelfs de *Brasa Dei* vieringen weer terug in Utrecht. In TivoliVredenburg wordt dan het *Brasa Dei 2.0 Festival* gevierd.¹¹³ Ramcharan en Lucas vertellen dat de verschillende Utrechtse organisaties elkaar, net zoals in de jaren tachtig gebeurde, weer actief opzoeken en samenwerken. Op deze manier proberen de verschillende organisaties gezamenlijk het slavernijverleden zo goed mogelijk onder de aandacht te brengen. De samenwerking zorgt er ook voor dat nieuwe

¹⁰⁸ Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 4.29, 4.38, 22.17.

¹⁰⁹ Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 19.10, 26.00; Urwin Yvent in gesprek met de auteur, 18 december 2020, minuut 11.30, 12.08.

¹¹⁰ Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 22.10, 23.15; Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 13.00; Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 202, minuut 23.10, 25.00.

¹¹¹ Leroy Lucas: "Ik zei vanaf dag één, dit is onze gezamenlijke geschiedenis, dat heeft men zich te lang niet beseft. (...) De reden dat ik vind dat het uit onze gelederen gehaald moet worden en het op het veld gegooid moet worden - zichtbaar voor iedereen - is omdat het anders alleen een dingetje voor ons blijft, voor hen daar, voor de Surinamers en Antillianen. Maar dat is niet goed, het is voor ons allemaal, het is onze gezamenlijke geschiedenis. Wij hebben onszelf niet geketend, het waren witte Nederlandse mensen tegenover ons die dat deden, dus het is onze gezamenlijke geschiedenis. (...) Je kunt die geschiedenis en het verleden van de stad nou eenmaal niet ontkennen en verzinnen, dus het slavernijverleden is echt iedereen's geschiedenis, van ons allemaal. Feiten zijn feiten." Bron: Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 27.50-28.08.

¹¹² Er zijn anno 2021 onder andere Stichting 30 juni & 1 juli Utrecht, Stichting 030% Utrecht, Stichting Tori Oso Utrecht, een actiegroep #BlackLivesMatter-Utrecht en Stichting Utrecht Black Women. Ook oudere stichtingen zoals Stichting Asha, Vereniging Kibra Hacha en So Ubuntu (gestopt in 2019) zijn zeer actief.

¹¹³ Werkgroep Caribische Letteren, '6 november: Brasa Dei in Utrecht' (versie 4 november 2016), <https://werkgroepcaribischeletteren.nl/6-november-brasa-dei-utrecht/> (1 februari 2021); Wikipedia, 'Brasa Dei Festival', https://nl.wikipedia.org/wiki/Brasa_Dei_Festival (1 februari 2021); Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 29.00.

protesten en ontwikkelingen sneller opgepakt worden. Zo werken de verschillende Utrechtse organisaties samen, als een katalysator, voor meer maatschappelijke aandacht rond het thema.¹¹⁴

De samenwerking tussen de verschillende Utrechtse Caribische migrantenorganisaties lijkt succes te hebben. Sinds omstreeks 2015 is de aandacht voor het slavernijverleden niet meer uitsluitend afkomstig van de verschillende migrantenorganisaties, maar steeds vaker ook van tot dan toe voornamelijk witte instituten. In de stad Utrecht besteden tegenwoordig bijvoorbeeld ook musea, de gemeente(raad), de universiteit, de stadsschouwburg en TivoliVredenburg in hun reguliere takenpakket meer aandacht aan het slavernijverleden. Een voorbeeld hiervan is het ambtelijke deel van de gemeente Utrecht dat sinds ongeveer tien jaar actief bezig is met het slavernijverleden, zo verteld senior-beleidsadviseur diversiteit en inclusiviteit Marja Manders. De verklaring hiervoor is tweeledig: enerzijds heeft de rijksoverheid er met de uit 2009 stammende Wet op Antidiscriminatie-voorzieningen voor gezorgd dat de gemeente verplicht met het onderwerp aan de slag moest. Anderzijds klonk er ook vanuit de Caribische gemeenschap, voornamelijk door jongere generaties, een steeds hardere roep om erkenning en aandacht voor het thema.¹¹⁵

In Utrecht is alles wat op beleidsgebied te maken heeft met discriminatie en racisme (en ook het slavernijverleden), terug te vinden in de Antidiscriminatie-Agenda. Hier zijn er sinds 2015 al drie van opgesteld, in samenwerking met onder andere antidiscriminatiebureau Artikel 1.¹¹⁶ Het beleidsstuk zorgt ervoor dat de aandacht voor het slavernijverleden onderdeel wordt van de kerntaken van de gemeente en dat er een constante maatschappelijke dialoog kan plaatsvinden, aldus Manders. Het leidt, onder andere in samenwerking met Utrechtse Caribische migrantenorganisaties, tot voorlichting over discriminatie en racisme bij overheidsinstellingen zoals scholen, gemeentes en politie. Ook zorgt de Antidiscriminatie-Agenda voor een ingang tot de professionele infrastructuur van de gemeente. Deze kan gebruikt worden door burgers om initiatieven, zoals de Keti Koti vieringen, te organiseren en deze financieel en praktisch te laten begeleiden door de gemeente. De afgelopen vijf jaar neemt, onder andere vanwege de groeiende aandacht voor internationale acties zoals #BlackLivesMatter en groeiend activisme vanuit de Caribische gemeenschap, de maatschappelijke interesse en daarmee ook de politieke aandacht voor het thema exponentieel toe, zo ziet Manders.¹¹⁷

De gemeente Utrecht besteedt sinds begin 2020 ook op een andere manier aandacht aan het slavernijverleden. Zo faciliteert het een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek naar het slavernijverleden van de stad. Hiermee sluit Utrecht aan bij andere Nederlandse steden zoals Rotterdam en Amsterdam, waar zulke onderzoeken in de afgelopen jaren ook plaatsvonden. Historici, onder leiding van Nancy Jouwe, Matthijs Kuiper en Remco Raben, zullen onderzoek doen naar de geschiedenis van de slavernij in Utrecht via literatuur- en archiefonderzoek. Er wordt onder andere een analyse gemaakt van de toenmalige Utrechtse elite en data verzameld rond thema's als rentenieren, de aanwezigheid van abolitionisten (tegenstanders van de

¹¹⁴ Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 9.00, 10.06.

¹¹⁵ Overheid.nl, 'Wet gemeentelijke antidiscriminatie-voorzieningen' (versie 25 januari 2009), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0026168/2020-01-01> (1 februari 2021).

¹¹⁶ Marja Manders in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 1.44, 2.16, 10.50; Gemeente Utrecht, 'Wel verschillend, niet apart! Utrechtse Antidiscriminatie Agenda 2016-2020', <https://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/zorg-en-onderwijs/samenleven-welzijn/2016-07-Utrechtse-antidiscriminatie-agenda-2016-2020.pdf> (1 februari 2021).

¹¹⁷ Marja Manders in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 3.00, 4.30, 5.50, 10.00; Bouchra Dibi in gesprek met de auteur, 16 december 2020, minuut 5.18.

slavernij) en van mensen van Afrikaanse, Caribische en Aziatische afkomst. Als blijkt dat de stad Utrecht een aandeel heeft in het slavernijverleden, dan kan het onderzoek leiden tot officiële excuses tijdens de eerstvolgende Keti Koti viering. Dit is iets waar de Caribische gemeenschap al meermaals om gevraagd heeft en waar ook diverse partijen in de Utrechtse gemeenteraad voorstander van zijn.¹¹⁸

Caribische Nederlanders bereiken daarnaast steeds vaker het politieke deel van de stad Utrecht: de gemeenteraad. Gemotiveerde jonge mensen zien de politiek steeds vaker als route om meer aandacht voor het slavernijverleden te krijgen. Doordat Utrecht een studentenstad is met veel jongeren die dit verleden belangrijk vinden, is dit vaak succesvol. Onder andere de Utrechtse afdelingen van de PvdA, GroenLinks, D66 en DENK besteden veel aandacht aan deze geschiedenis. Deze ontwikkeling, waarbij Caribische Nederlanders belanden in voormalig witte instanties, zorgt voor een grote verandering in de aandacht voor het slavernijverleden. Enerzijds is het via deze instanties eenvoudiger om een groter publiek te bereiken, anderzijds is de aandacht voor het slavernijverleden op deze manier niet langer enkel een externe wens, maar ook een intern doel.¹¹⁹

Dat het vragen van aandacht voor het slavernijverleden via de politiek nuttig kan zijn, blijkt uit een succesvolle motie in 2019 van gemeenteraadslid Melody Deldjou Fard (GroenLinks). Zij maakte zich hard voor een Utrechts Slavernijmonument. Ze betoogt dat meer aandacht voor het slavernijverleden en de (hedendaagse) gevolgen daarvan, ervoor kunnen zorgen dat er meer begrip tussen mensen ontstaat, waardoor racisme en discriminatie verdwijnen. Ook hoopt ze dat nakomelingen van tot slaaf gemaakten zich door dit overheidsbeleid serieuzer genomen voelen, waardoor zij sneller in de politiek belanden en daar op hun beurt ook weer aandacht en begrip kunnen creëren voor het onderwerp.¹²⁰ De inspanningen zijn niet voor niets, aldus Fard. Vrijwel alle partijen in de gemeenteraad stemmen in met de oprichting van een monument en in 2023, honderdvijftig jaar na het afschaffen van de slavernij, zal Utrecht een officieel slavernijmonument hebben.¹²¹

Iemand die zich ook voor meer aandacht rond het slavernijverleden in de gemeenteraad heeft ingezet, is Bouchra Dibi (tussen 2006 en 2018 actief voor de PvdA). Ze heeft onder andere via een motie die met overtuigende meerderheid werd aangenomen in 2016, geholpen de sinds 2018 officiële Utrechtse Keti Koti vieringen mogelijk te maken. Daarnaast pleitte ze meermaals voor het hernoemen van Utrechtse straatnamen. ‘Koloniale helden’ die achteraf verschrikkelijke dingen blijken te hebben gedaan, moeten volgens haar vervangen worden door bijvoorbeeld verzetshelden uit de voormalig koloniën. Ze vindt het, net zoals Fard en Lucas, belangrijk dat ‘de Utrechter’ kennis heeft van het slavernijverleden van de stad, omdat het een deel van de Utrechtse geschiedenis is. Daarnaast kan het ervoor zorgen, zo vertelt Dibi, dat de afstammelingen van voormalig tot slaaf gemaakten eindelijk de erkenning krijgen die ze verdienen en dat er meer begrip komt voor de negatieve gevolgen van dit verleden in de huidige samenleving. Alle drie zien ze zichzelf dan ook niet als individuen die zaken voor elkaar willen

¹¹⁸ ‘Gemeente selecteert 3 onderzoekers om slavernijverleden van Utrecht in kaart te brengen’, *DUIC*, 18 maart 2020, <https://www.duic.nl/algemeen/gemeente-selecteert-3-onderzoekers-om-slavernijverleden-van-utrecht-in-kaart-te-brengen/> (1 februari 2021); Peter Koop, ‘Had de Utrechtse elite vroeger slaven in huis? Een onderzoek moet het uitwijzen’, het *Algemeen Dagblad*, 19 maart 2020, <https://www.ad.nl/utrecht/had-de-utrechtse-elite-vroeger-slaven-in-huis-een-onderzoek-moet-het-uitwijzen~a42397e8/> (1 februari 2021).

¹¹⁹ Radj Ramcharan in gesprek met de auteur, 13 januari 2021, minuut 32.30.

¹²⁰ Melody Djouard Fard in gesprek (en emailconversatie) met de auteur, 15 december 2020, minuut 16.10.

¹²¹ ‘Utrecht krijgt over een paar jaar een slavernijmonument’, *DUIC*, 10 juli 2020, <https://www.duic.nl/algemeen/utrecht-krijgt-over-een-paar-jaar-een-slavernijmonument/> (1 februari 2021); Leroy Lucas in gesprek met de auteur, 14 december 2020, minuut 16.53.

krijgen op dit gebied, maar als actieve spreekbuizen van de Utrechtse Caribische gemeenschap in het publieke domein. Op deze manier dragen ze bij aan de verankering van het slavernijverleden in de Utrechtse publieke geschiedbeleving.¹²²

Sinds enkele jaren is ook het in Utrecht gevestigde Centraal Museum zich steeds meer bewust van het belang van aandacht voor het slavernijverleden en de hedendaagse gevolgen daarvan. Bart Rutten, sinds 2017 directeur, vertelt dat sinds zijn aantreden het museum zich meer is gaan focussen op diversiteit en inclusiviteit. Dit doet het museum zowel binnen de eigen organisatie, als op het inhoudelijke museale gebied. Rutten zag de maatschappelijke roep om aandacht voor het slavernijverleden en vond dat het museum hier iets mee moest doen. Het Centraal probeert nu voortdurend te luisteren naar de geluiden die hen vanuit de Utrechtse Caribische gemeenschap hierover bereiken. Dat is voor het museum om verschillende redenen belangrijk.¹²³ Enerzijds wil het museum alle facetten van de geschiedenis laten zien en kan het een groep mensen die hiervoor strijdt helpen door hen een podium te bieden (dit doet het museum door bijvoorbeeld de Ketu Ketu vieringen te faciliteren). Anderzijds is het voor het museum ook een kans om een diversere groep bezoekers aan zich te binden. Het museum wil er volgens Rutten zijn voor iedereen, ook nadrukkelijk voor de dertig procent Utrechters met een niet-westerse migratieachtergrond.¹²⁴

Om dit te bewerkstelligen, moet het museum veranderen. Dat doet het onder andere door de eigen staf te diversifiëren, zodat er verschillende culturen en gedachtegangen binnen het museum aanwezig zijn. Ook probeert het steeds vaker (delen van) tentoonstellingen te wijden aan het slavernijverleden en altijd het niet-westerse perspectief te tonen.¹²⁵ Het museum heeft sinds 2018 bijvoorbeeld veel gewijzigd bij tentoonstellingen in het museum. Zo worden koloniale termen niet langer gebruikt. Op die manier is er door een relatief eenvoudige verandering stelselmatig meer aandacht voor een onderbelichte geschiedenis en representatie.¹²⁶ De inspiratie voor het vervangen van de tekstbordjes is deels afkomstig uit het onderzoeksproject Museum of Equality and Difference. Dit is een samenwerkingsproject met de afdeling Gender Studies van de Universiteit Utrecht.¹²⁷ Het project resulteerde in een tentoonstelling getiteld What is Left Unseen, die gericht was op het aan bezoekers laten ervaren dat keuzes die musea maken voor een bepaald perspectief, als consequentie hebben dat andere invalshoeken worden uitgesloten. Zo wordt er vaak gekozen voor het westerse, witte en

¹²² ‘Moet Utrecht meer doen om het eigen koloniale verleden te duiden? Dat is de vraag’, *DUIC*, 21 november 2017, <https://www.duic.nl/opinie/moet-utrecht-meer-doen-om-het-eigen-koloniale-verleden-te-duiden-dat-de-vraag/> (1 februari 2021); Bouchra Dibi in gesprek met de auteur, 16 december 2020, minuut 1.35, 2.14, 2.55, 3.10.

¹²³ STUDIO – Platform voor inclusiviteit, ‘MOED; What is Left Unseen in het Centraal Museum’, <https://studio-inclusie.nl/cases/moed-what-is-left-unseen-in-het-centraal-museum/> (1 februari 2021); Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 2,55 – 3.16.

¹²⁴ Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 9.00.

¹²⁵ Voorbeelden daarvan zijn, zo vertelt Rutten, de vanaf 2021 geprogrammeerde tentoonstelling *Voices of Fashion* die aandacht besteedt aan de Afrikaanse diaspora en de invloed die dit had op de westerse mode, een tentoonstelling over de botanische-revolutie in de zeventiende eeuw en de samenhang daarvan met de kolonisatie van de wereld en de vieringen van Ketu Ketu die fysiek in het museum en de tuin plaatsvinden. Bron: Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 3.50, 6.10, 6.20, 9.00, 13.45, 16.15.

¹²⁶ Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 13.52, 15.40; Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 17.00, 18.18.

¹²⁷ Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 1.58, 12.00; Centraal Museum, ‘MOED: Wat niet gezien wordt’ (versie 16 februari 2019), <https://hdl.handle.net/21.12130/exhibit.5929949E-B8F8-4DD2-83F0-9ADF49B0A10D> (1 februari 2021); MOED, ‘MOED- Museum of Equality and Difference’, <https://moed.online/> (1 februari 2021).

mannelijke perspectief, waardoor het niet-westerse, zwarte en vrouwelijke perspectief op de achtergrond raakt.¹²⁸

In de afgelopen vijf jaar zijn er kortom door de steeds luider klinkende roep van Caribische Nederlanders om aandacht voor het slavernijverleden, ook allerhande van oudsher vaak witte traditionele Utrechtse instituties meer aandacht aan deze geschiedenis gaan besteden. Opvallend is dat deze organisaties in eerste instantie weinig interesse hadden in het thema. Het actievoeren en druk uitoefenen, met als doel het verkrijgen van meer aandacht voor het slavernijverleden en de hedendaagse gevolgen ervan, wordt voor het eerst in de Utrechtse geschiedenis breder opgepakt. Nu Caribische migrantenorganisaties en actiegroepen steeds vaker hun punten succesvol aan de orde stellen in de politiek, bij erfgoedinstellingen en in de rest van de samenleving, lijken voorzichtig de eerste stappen van institutionalisering van het slavernijverleden gezet. De slavernijgeschiedenis lijkt hierdoor steeds meer onderdeel te worden van de publieke geschiedbeleving.

¹²⁸ “Het museum en witte mensen moeten leren dat ze niet alles weten, dat ze niet als enige alle kennis in huis hebben en dat hetgeen ze wel weten vaak enkel wit, academisch en bevooroordeeld is. Gelukkig komt men er steeds vaker achter dat dit niet de enige waarheid en exclusieve kennis is die bestaat, dus daar moeten we iets. Het museum moet iets.” Bron: Bart Rutten in gesprek met de auteur, 21 december 2020, minuut 9.05.

Conclusie en discussie

In dit onderzoek keek ik naar de oorzaken en de motieven achter de manier waarop Caribische immigranten in Utrecht sinds de jaren zeventig vormgeven aan het slavernijverleden, en op welke manier informele activiteiten in kleine kring veranderden in grootschaligere evenementen in het publieke domein. Om deze vraag te kunnen beantwoorden is er, naast het raadplegen van wetenschappelijke literatuur, nieuwsbladen en diverse beleidstukken, uitgebreid gesproken in de vorm van interviews met een twaalftal op dit gebied actieve Utrechters. Duidelijk is dat Caribische immigranten zich al sinds jaar en dag bezighouden met het slavernijverleden en actievoeren voor meer aandacht voor dit thema. Deze scriptie zoomt in op een periode van omstreeks 1970 tot 2020, maar ook daarvoor waren Caribische immigranten in Nederland al actief rond dit onderwerp.

Er is sprake van een golfbeweging qua aandacht en interesse voor het slavernijverleden sinds het einde van de slavernij in 1873. De eerste pogingen om meer aandacht voor het deze geschiedenis te krijgen vonden plaats ver voor de jaren zeventig, rond het einde van de Tweede Wereldoorlog. De eerste echte aandachtsgolf volgde daarna tussen 1975 en 1990. De tweede en nog steeds voortdurende aandachtsgolf, is ontstaan vanaf 2010. De ontwikkelingen op dit gebied in Utrecht, hangen sterk samen met de wijze waarop er ook in de rest van Nederland aandacht wordt besteed aan het slavernijverleden. De stad wijkt hier echter ook van af, doordat er in Utrecht als universiteitsstad veel jongeren wonen, die vaak progressiever zijn, meer interesse voor dit onderwerp hebben en politiek linkser stemmen.

De protesten en activiteiten die Caribische Nederlanders ver voor het aanbreken van de jaren zeventig organiseerden in de steden Amsterdam, Rotterdam en ook in Utrecht, sloegen niet aan. In de witte maatschappij was veel koloniaal en racistisch gedachtegoed en de gruwelen van de slavernij pasten niet goed bij de zogenaamd open, humanistische en tolerante 'Nederlandse Cultuur'. (Witte) Nederlanders weigerden de donkere kanten van de slavernij onder ogen te zien. Wetenschappelijke literatuur, die het perspectief toonde van de voormalig tot slaaf gemaakten, bestond nog niet. Deze zwarte bladzijde uit de Nederlandse geschiedenis werd hierdoor lange tijd verzwegen. De eerste generatie Caribische immigranten, vaak studenten, vertrok eind jaren zestig na het afronden van de studie. Met hen verdween de eerste prille aandacht voor het slavernijverleden in Utrecht.

Van lange duur was het ontbreken van aandacht voor het slavernijverleden niet. De aankondiging van de Surinaamse onafhankelijkheid in de jaren zeventig was voor veel Surinamers reden om naar Nederland (en ook naar Utrecht) te emigreren. Bij aankomst moesten de immigranten hard werken om in hun primaire levensbehoeften te voorzien, maar na enige tijd verbeterden de omstandigheden en begon deze gemêleerde groep meer aandacht te eisen voor het slavernijverleden. Omdat er ditmaal meer Caribiërs in Nederland waren dan in de jaren vijftig en zestig, hadden ook de acties die ze organiseerden meer succes.

De opkomst van massamedia (zoals radio en televisie) zorgde er daarnaast voor dat Nederlanders meer van de wereld zagen dan slechts het eigen westerse perspectief. Het besef drong langzaam door bij sommigen dat de geschiedschrijving over het slavernijverleden onvolledig was en de hedendaagse negatieve gevolgen vaak niet erkend werden. In de jaren tachtig ging er dan ook regelmatig een breed scala aan mensen de straat op, om te protesteren tegen onjuiste representaties en het verzwijgen van het slavernijverleden. De overheid veranderde en initieerde in 1983 de Minderhedennota, waarin er voor het eerst aandacht was voor de aanwezigheid van immigranten in Nederland. De eerste aandachtsgolf voor het slavernijverleden is hiermee een feit.

Eind jaren negentig nam de aandacht voor het slavernijverleden in Nederland en Utrecht af. Wetenschappelijk onderzoek en literatuur over dit onderwerp vanuit een niet-westers perspectief stonden nog in de kinderschoenen, waardoor er weinig bronnen waren om het activisme structureel op de kaart te zetten. Ook kwamen er meer rechts-georiënteerde stromingen aan de macht in Nederland. Deze waren doorgaans de mening toegedaan dat (ook) Caribische Nederlanders moeten assimileren en dat de overheid minder aandacht hoeft te besteden aan het behouden van Caribische *roots*. Met de komst van Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten, waar veel geld en aandacht naartoe ging, verdwenen vaak subsidies en daarmee het bestaansrecht voor Caribische migrantenorganisaties.

Vanwege de hernieuwde internationale aandacht van de Verenigde Naties, die internationale conferenties organiseert rondom discriminatie en racisme, ontstond er na 2010 nieuw activisme. Technologische ontwikkelingen zoals sociale media, zorgden ervoor dat er meer informatie dan vroeger beschikbaar is over het slavernijverleden. Hierdoor discussiëren jongeren vaker met elkaar over dit thema. Het valt hen op dat er weinig organisaties zijn die zich bezighouden met het onderwerp en de nieuwe generatie voert daarvoor steeds vaker actie.

Het (herdenken van het) slavernijverleden wordt daarnaast voor de jonge generaties steeds belangrijker. Caribiërs voelen zich steeds meer Nederlander en zijn minder gefocust op terugkeer naar Suriname of de voormalig Nederlandse-Antillen. De Nederlandse geschiedenis wordt daarmee ook hun geschiedenis. Dat heeft als gevolg dat het belangrijker wordt voor de Caribische Nederlanders dat de geschiedschrijving over het slavernijverleden correct is en vanuit verschillende perspectieven behandeld wordt. De aandacht voor het slavernijverleden is ditmaal groter, diverser, geïnstitutionaliseerder en succesvoller dan ooit. Een tweede aandachtsgolf is een feit. Het activisme lijkt ditmaal ook langer houdbaar, onder andere vanwege de vele wetenschappelijke onderzoeken die er vanuit niet-westers perspectief naar het slavernijverleden zijn gedaan.

Terug naar de hoofdvraag van dit onderzoek.¹²⁹ Er is anno 2021 sprake van een tweesprong. Gedurende de tweede aandachtsgolf wordt de aandacht voor het slavernijverleden gebruikelijker en meer geïnstitutionaliseerd. Er vindt een transformatie plaats van voornamelijk Caribische immigranten, die zich in eigen kring bezighouden met het thema, naar bredere maatschappelijke aandacht voor het onderwerp. Opvallend is dat traditionele (vaak witte) instituten steeds meer aandacht besteden aan de slavernijgeschiedenis en de negatieve gevolgen ervan. Redenen hiervoor zijn dat Caribische Nederlanders vaker in deze organisaties werkzaam zijn en zo mede het beleid bepalen. Zo herformuleerde het Utrechtse Centraal Museum informatieteksten met koloniale termen, naar teksten die ook andere perspectieven tonen. Ook de gemeente Utrecht besteedt sinds 2010 stelselmatig aandacht aan het slavernijverleden, via de Antidiscriminatie-Agenda. Daarnaast spreekt men in de gemeenteraad steeds vaker over dit onderwerp.¹³⁰ In de Utrechtse maatschappij is er tevens meer aandacht voor de geschiedenis van de slavernij. Dit uit zich in de door diverse bevolkingsgroepen drukbezochte #BlackLivesMatters-demonstraties en het breed gedragen introduceren van roetveegpieten bij de Sinterklaasintocht in de stad.

De Caribische zelforganisaties en de op het slavernijverleden gerichte acties die ze organiseren, veranderen. Na jarenlang (vaak ongehoord) actievoeren, het eisen van meer aandacht voor het slavernijverleden en het initiëren van gesprekken erover, stellen Caribische

¹²⁹ Die luidt ‘Op welke manier geven sinds de jaren zeventig Caribische immigranten in Utrecht vorm aan (de herinnering en herdenking van) hun slavernijverleden’.

¹³⁰ Vooral de linksgeoriënteerde politieke partijen DENK, GroenLinks, D66 en de PvdA lopen hierin voorop.

migrantenorganisaties en actiegroepen steeds vaker hun punten succesvol aan de orde in de politiek, bij erfgoedinstellingen en in de samenleving. Dat maakt dat het slavernijverleden steeds vaker voldoet aan de omschrijving van het begrip publieksgeschiedenis, zoals Laura van Hasselt dat omschrijft. De slavernijgeschiedenis wordt steeds meer onderdeel van de variant van de geschiedenis die in de maatschappij gevormd wordt; door Caribische Nederlanders en mensen met een Nederlandse achtergrond samen. Het wordt steeds meer een geschiedenis die bij iedereen bekend is, onder andere door de aansluiting van diverse culturele en gemeentelijke instellingen.

De vraag is hoe de huidige tweede aandachtsgolf verder gaat verlopen. Is de aandacht voor het slavernijverleden ditmaal blijvend, vanwege de bredere opname van het thema door allerhande instanties? Dringt de urgentie van het onderwerp door tot alle lagen van de Nederlandse samenleving, ook buiten de grote steden? Of zorgt het institutionaliseren van de slavernijgeschiedenis er juist voor dat het activisme wegebt, de urgentie daardoor niet meer gevoeld wordt en daarmee de aandacht voor deze geschiedenis verdwijnt, zoals in de jaren negentig het geval was? Ondanks dat de eerste stappen zijn gezet qua inbedding van het slavernijverleden in de publieksgeschiedenis, is het nog maar de vraag of er ook echt een structurele cultuuromslag plaatsvindt. Verandert de Nederlandse jarenlange oppervlakkige omgang en interesse voor het slavernijverleden, zoals Balkenhol deze omschrijft, ditmaal in oprechte aandacht voor deze geschiedenis en de gevolgen ervan in de huidige maatschappij?

Het is wat mij betreft nog te vroeg om een definitief antwoord op deze vragen te kunnen geven. Balkenhols stelling is wat dat betreft nog niet achterhaald. Macnack wil hoe dan ook voorkomen dat de aandacht voor het slavernijverleden weer zal verdwijnen: “Het is belangrijk dat we blijven voortbouwen aan de inbedding van dit verleden in de instituten. We moeten nu niet gaan afwachten. Actie blijft nodig. Het is belangrijk dat het altijd over dit thema gaat, en niet één dag per jaar. Het is tenslotte onze gezamenlijke geschiedenis en niet iets van één kant!”¹³¹

¹³¹ Natalja Macnack in gesprek met de auteur, 11 december 2020, minuut 46.00.

Chicago Manual of Style literatuurlijst

1. Interviews:

- Bart Rutten (directeur Centraal Museum te Utrecht) in gesprek met de auteur, 21 december 2020.
- Bouchra Dibi (gemeenteraadslid Utrecht PvdA 2006-2018) in gesprek met de auteur, 16 december 2020.
- Cornelly Chan a Hung (voorzitter stichting Kenki Liba Utrecht en eerste generatie Caribische migrant) in gesprek met de auteur, 11 januari 2021.
- Ditter Blom (voormalig voorzitter stichting SSVU en LOSON) in gesprek met de auteur, 25 januari 2021.
- Leroy Lucas (voorzitter stichting 30 juni & 1 juli Utrecht, die Keti Koti organiseert) in gesprek met de auteur, 14 december 2020.
- Marja Manders (senior-beleidsmedewerker diversiteit en inclusiviteit gemeente Utrecht) in gesprek met de auteur, 14 december 2020.
- Melody Djouard Fard (gemeenteraadslid Utrecht GroenLinks sinds 2018) in gesprek met de auteur, 15 december 2020.
- Nancy Jouwe (cultuurhistorica, activist) in gesprek met de auteur, 9 december 2020.
- Natalja Macnack (voorzitter stichting Tori Oso Utrecht) in gesprek met de auteur, 11 december 2020.
- Radj Ramcharan (secretaris stichting Asha Utrecht) in gesprek met de auteur, 13 januari 2021.
- Ries Adriaansens (welzijnswerker sinds de jaren 70 in Utrecht) in een emailconversatie met auteur, 29 januari 2021.
- Urwin Yvent (directeur NiNsee Amsterdam) in gesprek met de auteur, 18 december 2020.

2. Wetenschappelijke literatuur:

- Araujo Ana Lucia, *Transnational Memory of Slave Merchants: Making the Perpetrators Visible in the Public Space* (New York 2011).
- Balkenhol Markus, 'Silence and the politics of compassion. Commemorating slavery in the Netherlands.', *Social Anthropology*, 24 (2006).
- Balkenhol Markus, *Tracing Slavery. An Ethnography of Diaspora Affect, and Cultural Heritage in Amsterdam* (Amsterdam 2014).
- Bosma Ulbe, *Terug uit de koloniën: zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties* (Amsterdam 2009).
- Hasselt Laura van, 'Gokken met geschiedenis. De historische quiz als vorm van publieksgeschiedenis', *Brood & Rozen* 20 (2014).
- Heelsum Anja van en Elske Voorthuysen, *Surinaamse organisaties in Nederland. Een netwerkanalyse* (Amsterdam 2002).

- Jones Guno, Matthias van Rossum en Nancy Jouwe, *De Slavernij in Oost en West: Het Amsterdam Onderzoek* (Amsterdam 2020).
- Nouwen Robert, 'Nadenken over publieksgeschiedenis en erfgoed', *Limburg-Het Oude Land van Loon* 87 (2018).
- Oldfield John Richard, 'Repairing historical wrongs: public history and transatlantic slavery', *Social & Legal Studies* 21 (2012).
- Oostindie Gert, *Postkoloniaal Nederland: vijftig jaar vergeten, herdenken, verdringen* (Amsterdam 2010).
- Penninx Rinnus, *Etnische Minderheden: Rapport aan de regering/Naar een algemeen etnisch minderhedenbeleid?* (Den Haag 1979).
- Smeulders Valika, *Slavernij in perspectief: Mondialisering en erfgoed in Suriname, Ghana, Zuid-Afrika en Curaçao* (Rotterdam 2012).
- Stipriaan Alexander van, *Slavernij-onderzoek en debat in Nederland: Een stand van zaken* (Amsterdam 2005).
- Stipriaan, Alexander van e.a., *Op zoek naar de stilte: Sporen van het slavernijverleden in Nederland* (Leiden 2007).
- Struijs Alida Johanna, *Minderhedenbeleid en moraal: Erkenning van culturele identiteit in het perspectief van de liberale moraal* (Amsterdam 1998).

3. Overige bronnen:

- 'Actie tegen Zwarte Piet op Neude', *RTV Utrecht*, 30 oktober 2014, <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/1250786/www.rtvutrecht.nl/beatles> (1 februari 2021).
- Afro-Magazine, 'Urwin Vyent wil verbinding brengen bij het NiNsee' (versie 12 maart 2018), <https://afromagazine.nl/nieuws/Urwin-vyent-wil-verbinding-brengen-bij-het-ninsee> (9 december 2020).
- Blekendaal Martijn, *Historisch Nieuwsblad*, 'De coup van Desi Bouterse: Nu zijn we echt een Zuid-Amerikaans land geworden', <https://www.historischnieuwsblad.nl/de-coup-van-desi-bouterse/> (15 januari 2021).
- Centraal Museum Utrecht, 'Hedendaagse Surinaamse schilderkunst' (versie maart 1963), <https://www.centraalmuseum.nl/nl/tentoonstellingen/hedendaagse-surinaamse-schilderkunst> (30 januari 2021).
- Centraal Museum, 'MOED: Wat niet gezien wordt' (versie 16 februari 2019), <https://hdl.handle.net/21.12130/exhibit.5929949E-B8F8-4DD2-83F0-9ADF49B0A10D> (1 februari 2021).
- Esajas Mitchell, 'Waarom Anton de Kom's 'Slaven van Suriname' blijft inspireren', *Trouw*, 22 februari 2020, <https://www.trouw.nl/nieuws/waarom-anton-de-koms-slaven-van-suriname-blijft-inspireren~bc9056d1/> (15 januari 2021).
- Ezzeruolo Nadia en Jeroen Visser, 'Met een legertje op sociale media kun je de wereld werkelijk veranderen', *de Volkskrant*, 2 juli 2020, <https://www.volkskrant.nl/cultuur->

[media/met-een-legertje-op-sociale-media-kun-je-de-wereld-werkelijk-veranderen~b7872372/](#) (9 december 2020).

Fontein Just, 'Hoofd VN-onderzoek: Zwarte Piet is terugkeer slavernij', *de Volkskrant*, 22 oktober 2013, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/hoofd-vn-onderzoek-zwarte-piet-is-terugkeer-slavernij~b57360c0/> (18 december 2020).

Gario Quincy, 'De Roetveegpiet is een Schijnoplossing' (versie 17 september 2019), <https://www.oneworld.nl/lezen/opinie/de-roetveegpiet-is-een-schijnoplossing/> (1 februari 2021).

'Geen Zwarte Pieten volgende jaar bij intocht Sinterklaas Utrecht', *AD Utrechts Nieuwsblad*, 7 november 2017, <https://www.nu.nl/utrecht/4996538/geen-zwarte-pieten-volgend-jaar-bij-intocht-sinterklaas-utrecht.html> (1 februari 2021).

'Gemeente selecteert 3 onderzoekers om slavernijverleden van Utrecht in kaart te brengen', *DUIC*, 18 maart 2020, <https://www.duic.nl/algemeen/gemeente-selecteert-3-onderzoekers-om-slavernijverleden-van-utrecht-in-kaart-te-brengen/> (1 februari 2021).

Gemeente Utrecht, 'Utrecht in Cijfers: hoe het feitelijk met Utrecht gaat', <https://utrecht.incijfers.nl/dashboard/dashboard2020/bevolking> (18 februari 2021).

Gemeente Utrecht, 'Wel verschillend, niet apart! Utrechtse Antidiscriminatie Agenda 2016-2020', <https://www.utrecht.nl/fileadmin/uploads/documenten/zorg-en-onderwijs/samenleven-welzijn/2016-07-Utrechtse-antidiscriminatie-agenda-2016-2020.pdf> (1 februari 2021).

'Geschiedenisles slavernij moet langer dan vijf regels', *Trouw*, 3 september 2001, <https://www.trouw.nl/nieuws/geschiedenisles-slavernij-moet-langer-dan-vijf-regels~b496f267/> (18 december 2020).

Ipenburg Nikki, NPO-Kennis, 'Wat is Black Lives Matter?', <https://beeldverhalen.npofocus.nl/wat-is-black-lives-matter/> (13 december 2020).

Is Geschiedenis, 'Geschiedenis van Marokkanen in Nederland', <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/geschiedenis-van-marokkanen-in-nederland> (17 februari 2021).

Knaap Guido van der, 'Na Bol.com schrapt ook Amazon Zwarte Piet-producten uit assortiment', *de Volkskrant*, 25 augustus 2020, <https://www.volkskrant.nl/economie/na-bol-com-schrapt-ook-amazon-zwarte-piet-producten-uit-assortiment~b9cd1109/> (15 januari 2021).

Koolhaas Marnix, Juryt van de Vooren, Andere Tijden, 'Geschiedenis van het Zwarte Pieten-debat: Eerste conflict in Wanroij in 1963' (25 oktober 2016), <https://www.anderetijden.nl/artikel/736/Geschiedenis-van-het-Zwarte-Pieten-debat> (9 december 2020).

Koop Peter, 'Had de Utrechtse elite vroeger slaven in huis? Een onderzoek moet het uitwijzen', het *Algemeen Dagblad*, 19 maart 2020, <https://www.ad.nl/utrecht/had-de-utrechtse-elite-vroeger-slaven-in-huis-een-onderzoek-moet-het-uitwijzen~a42397e8/> (1 februari 2021).

LOSON (Utrecht), André Reeder, and SAWO (Utrecht). *Archief LOSON (Utrecht)*, <https://search.iisg.amsterdam/Record/ARCH03174/ArchiveContentList> (versie 17 februari 2021).

Lubbe Rozemarijn, Jeroen Kester, Een Vandaag, ‘Draagvlak voor Zwarte Piet steeds kleiner, meeste mensen denken dat de traditionele piet helemaal verdwijnt’ (versie 12 november 2020), <https://eenvandaag.avrotros.nl/panels/opiniepanel/alle-uitslagen/item/flink-minder-mensen-willen-dit-jaar-dat-piet-nog-zwart-is/> (1 februari 2021).

Meershoek Patrick, ‘Amsterdam schuift excuses slavernij door naar volgend jaar’ *Het Parool*, 29 april 2020, <https://www.parool.nl/nieuws/amsterdam-schuift-excuses-slavernij-door-naar-volgend-jaar~bab59bab/> (15 januari 2021).

MOED, ‘MOED- Museum of Equality and Difference’, <https://moed.online/> (1 februari 2021).

‘Moet Utrecht meer doen om het eigen koloniale verleden te duiden? Dat is de vraag’, *DUIC*, 21 november 2017, <https://www.duic.nl/opinie/moet-utrecht-meer-doen-om-het-eigen-koloniale-verleden-te-duiden-dat-de-vraag/> (1 februari 2021).

Musea Bekennen Kleur, ‘Musea bekennen kleur. Samen werken aan inclusieve musea’, <https://museabekennenkleur.nl/> (19 december 2020).

Nederland wordt beter, ‘Zwarte Piet is Racisme-Campagne’, <https://www.nederlandwordtbeter.nl/projecten/zwarte-piet-is-racisme-campagne/> (9 december 2020).

Oldenbeuving Marchje, Een Vandaag, ‘Zwarte Piet ter discussie stellen leverde ook 50 jaar geleden al bedreigingen op’ (14-11-2019), <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/zwarte-piet-ter-discussie-stellen-leverde-ook-50-jaar-geleden-al-bedreigingen-op/> (9 december 2020).

Overheid.nl, ‘Wet gemeentelijke antidiscriminatie-voorzieningen’ (versie 25 januari 2009), <https://wetten.overheid.nl/BWBR0026168/2020-01-01> (1 februari 2021).

Parlement.com, ‘Historisch overzicht cijfers kabinetten’, https://www.parlement.com/id/vht7jba3jsy6/historisch_overzicht_cijfers_kabinetten (9 december 2020).

Parlement.com, ‘Onafhankelijkheid Suriname in 1975’, https://www.parlement.com/id/vhnnmt7lcrw/onafhankelijkheid_suriname_in_1975 (9 december 2020).

Parlement.com, ‘Opkomst en ondergang van de LPF’, https://www.parlement.com/id/vhdjhx1hxotm/opkomst_en_ondergang_van_de_lpf (18 december 2020).

Parlement.com, ‘Partij voor de Vrijheid (PVV)’, https://www.parlement.com/id/vhnnmt7m4rqi/partij_voor_de_vrijheid_pvv (18 december 2020).

‘Presentatie Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht’, *DUIC*, 20 juni 2012, <https://www.duic.nl/cultuur/presentatie-wandelgids-sporen-van-slavernij-in-utrecht/#:~:text=De%20wandelgids%20beschrijft%20aan%20de,afschaffing%20van%20slavernij%20hebben%20gewoond> (1 februari 2021).

Quekel Sebastiaan, ‘Nieuw bewijs: George Floyd riep twintig keer dat hij geen adem kreeg’, *het Parool*, 9 juli 2020, <https://www.parool.nl/wereld/nieuw-bewijs-george-floyd-riep-twintig-keer-dat-hij-geen-adem-kreeg~b2ef06b3/> (1 december 2020).

- ‘Gemeente selecteert 3 onderzoekers om slavernijverleden van Utrecht in kaart te brengen’, *DUIC*, 18 maart 2020, <https://www.duic.nl/algemeen/gemeente-selecteert-3-onderzoekers-om-slavernijverleden-van-utrecht-in-kaart-te-brengen/> (1 december 2020).
- RTV-Utrecht, ‘Black Lives Matter-demonstratie vrijdag in Utrecht’ (versie 2 juni 2020), <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/2058558/> (1 december 2020).
- Ruigrok Paul, *Andere Tijden*, ‘Jopie Pengel’ (versie 14 december 2010), <https://www.anderetijden.nl/aflevering/651/Jopie-Pengel> (15 januari 2021).
- Sanden Evy van der, ‘Langzaamaan viert Nederland nu Keti Koti’, *Het NRC*, 27 juni 2019, <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/06/27/langzaamaan-viert-nederland-nu-keti-koti-a3965407> (9 december 2020).
- Sporen van Slavernij in Utrecht, ‘Welkom bij Sporen van Slavernij Utrecht’, <https://sporenavslavernijutrecht.nl/> (1 februari 2021).
- Stichting Tori Oso Utrecht, ‘Archief’, <https://www.toriosonl.nl/archief> (1 februari 2021).
- STUDIO – Platform voor inclusiviteit, ‘MOED; What is Left Unseen in het Centraal Museum’, <https://studio-inclusie.nl/cases/moed-what-is-left-unseen-in-het-centraal-museum/> (1 februari 2021).
- Tas Ron, CBS, ‘Twee van de drie Marokkaanse immigranten zijn in Nederland gebleven’ (versie 19 juli 2004), <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2004/30/twee-van-de-drie-marokkaanse-immigranten-zijn-in-nederland-gebleven#:~:text=Turken%20en%20Marokkanen,zestig%20naar%20Nederland%20zijn%20gekomen> (17 februari 2020).
- ‘Utrecht krijgt over een paar jaar een slavernijmonument’, *DUIC*, 10 juli 2020, <https://www.duic.nl/algemeen/utrecht-krijgt-over-een-paar-jaar-een-slavernijmonument/> (1 februari 2021).
- Varan Cevahir en Rowan Bleid, VPRO, ‘Quincy Gario’, <https://www.vpro.nl/programmas/etc/grensverleggers/quincy-gario.html> (9 december 2020).
- Vos Kayleigh de, Oneindig Noord-Holland, ‘Bizar: mensen tentoongesteld in Amsterdam’ (versie 20 maart 2020), <https://onh.nl/verhaal/bizar-mensen-tentoongesteld-amsterdam> (15 februari 2021).
- Vreeken Rob, ‘Durban' knieval voor slachtoffers slavernij’, *de Volkskrant*, 10 september 2001, <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/durban-knieval-voor-slachtoffers-slavernij~b70c9943/> (9 december 2020).
- Werkgroep Caribische Letteren, ‘6 november: Brasa Dei in Utrecht’ (versie 4 november 2016), <https://werkgroepcaribischeletteren.nl/6-november-brasa-dei-utrecht/> (1 februari 2021).
- Wikipedia, ‘Brasa Dei Festival’, https://nl.wikipedia.org/wiki/Brasa_Dei_Festival (2 februari 2021).
- Zeegers Chaja, ‘Sporen van Slavernij in Utrecht’, *Trouw*, 2 februari 2013, <https://www.trouw.nl/nieuws/sporen-van-slavernij-in-utrecht~b54f1997/> (1 februari 2021).

Zevenbergen Luther, Republiek Allochtonië, 'Het is een vreemdeling zeker. Een kleine geschiedenis van de Zwarte Piet-kritiek (tot 2008)' (versie 28 november 2017), <https://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/het-is-een-vreemdeling-zeker-een-kleine-geschiedenis-van-de-zwarte-piet-kritiek-tot-2008> (13 december 2020).

Zomercarnaval Nederland, 'Geschiedenis van SZN', <https://www.zomercarnaval.org/over-carnaval/geschiedenis/> (15 januari 2021).

Interviewbijlagen:

Bart Rutten (directeur Centraal Museum te Utrecht) in gesprek met de auteur, 21 december 2020.

Bouchra Dibi (gemeenteraadslid Utrecht PvdA 2006-2018) in gesprek met de auteur, 16 december 2020.

Cornelly Chan a Hung (voorzitter stichting Kenki Liba Utrecht en eerste generatie Caribische migrant) in gesprek met de auteur, 11 januari 2021.

Ditter Blom (voormalig voorzitter stichting SSVU en LOSON) in gesprek met de auteur, 25 januari 2021.

Leroy Lucas (voorzitter stichting 30 juni & 1 juli Utrecht, die Keti Koti organiseert) in gesprek met de auteur, 14 december 2020.

Marja Manders (senior-beleidsmedewerker diversiteit en inclusiviteit gemeente Utrecht) in gesprek met de auteur, 14 december 2020.

Melody Djouard Fard (gemeenteraadslid Utrecht GroenLinks sinds 2018) in gesprek met de auteur, 15 december 2020.

Nancy Jouwe (cultuurhistorica, activist) in gesprek met de auteur, 9 december 2020.

Natalja Macnack (voorzitter stichting Tori Oso Utrecht) in gesprek met de auteur, 11 december 2020.

Radj Ramcharan (secretaris stichting Asha Utrecht) in gesprek met de auteur, 13 januari 2021.

Ries Adriaansens (welzijnswerker sinds de jaren 70 in Utrecht) in een emailconversatie met auteur, 29 januari 2021.

Urwin Yvent (directeur NiNsee Amsterdam) in gesprek met de auteur, 18 december 2020.

Universiteit Utrecht